

15840 4)

Պրոֆեսարներ բոլոր յերկրների, միացե՛ք!

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ Ա Դ Ր Բ Ե Ջ Ա Ն Ի

IO ՏԱՐԻՆ

(ՆՅՈՒԹԵՐ—ԹԵԶԻՍՆԵՐ ԶԵԿՈՒՑՈՂՆԵՐԻ ՀԱՍԱՐ).

Напечатано в гостипографии
„Красн. Вост“ Азполиграфа,
Баку, Карантинная, 84.
Главлит № 2938.
Стат-формат А 6.
Заказ № 6560. Тираж 2000.

ՆՅՈՒԹԵՐ—ԹԵԶԻՄՆԵՐ

ԱՂԻՐԵԶԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՄԱՆ 10-ԱՄՅԱ- ԿԻ ՄԱՍԻՆ ԶԵԿՈՒՑՈՂՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ *)

1. Խորհրդային Ադրբեջանի տասնամյակը վոչ միայն Ադրբեջանի աշխատավորների տոնն է, այլև Խորհրդային Միության բոլոր աշխատավորներին, խորհրդային և արտասահմանյան Արևելքի բոլոր աշխատավորներին: Բազմի պրոլետարիատի և նրա ղեկավարության տակ զտնվող Ադրբեջանի գյուղացիության պայքարը Խորհրդային Ադրբեջանի համար՝ ընդդեմ մուսավաթական հակահեղափոխության և արևմտյան լիպերիալիզմի՝ անխղիչ կերպով կապված է լեղել Ռուսաստանի պրոլետարիատի պայքարի հետ՝ ընդդեմ ռուսական հակահեղափոխության և համաշխարհային լիպերիալիզմի: Պրոլետարական հեղափոխության հաղթանակն Ադրբեջանում և անգլիական լիպերիալիստների ագենտ մուսավաթիստների իշխանության տապալումը վոչ միայն ազատագրել է հալածանքից և շահագործումից Ադրբեջանի աշխատավոր մասսաներին, վոչ միայն չեղեկեւորել է լեղել ամբողջ Անդրկովկասում խորհրդային իշխանության հաղթանակի և խորհրդային յերկրի տնտեսական հզորությունն ամրապնդելու համար, այլև հսկայական ազդեցություն է ունեցել ազգային-ազատագրական հեղափոխական շարժման զարգացման վրա արտասահմանյան Արևելքում՝ Պարսկաստանում, Տաճկաստանում և այն Դրա մեջն է կայանում ապրիլյան հեղափոխության միջազգային պատմական նշանակությունը:

Խորհրդային Ադրբեջանի տասնամյակը գուզադիպում է Մայիսի 1-ի տոնակատարությանը և սոցիալիստական մրցության 1-ին տարեդարձին:

Այժմ մենք ժողովրդական անտեսության բարձրացման, ազգային կուլտուրայի զարգացման և սոցիալիստական շինարար-

*) Այս թեղիսները հաստատված են Ադրկովկասի (բ) Կենտկոմի և Բազմի լիպերիալիզմի պրոլետարիատի և մասսայական կազմակերպությունների բաժնի ու Ադրբեջանի կուլտուրայի հեղափոխության կից զտնվող Շահումյանի անվան ինստիտուտի կողմից:

բության արդյունքներն ենք հաշվի առնում. և հենց դրանով մերկացնում ենք մուսավաթիստներին, դաշնակներին և մենշևիկներին, վորոնք փորձում են սոցիալիստական շինարարության դժվարություններն ոգտագործել հակա-խորհրդային հակահեղափոխական ագիտացիայի համար: Տոնակատարությունը պետք է անցնի 10-ամյա սոցիալիստական շինարարության նվաճումների ստուգման և թերությունները յերևան բերելու լողունգի տակ. նաև պետք է բանվորների, բատրակների, չքավորների և միջակների ամենալայն մասսաներին համախմբի քաղաքի և գյուղի սոցիալիստական շինարարության հերթական խնդիրների շուրջը:

ՑԱՐԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹԻՑ ԴԵՊԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆ

2. Մինչև հեղափոխությունն Ադրբեջանը չեղել է ցարական Ռուսաստանի գաղութը: Յեթե Ռուսաստանում պրոլետարիատն ու գյուղացիությունը տառապում էին կալվածատերերի և բուրժուազիայի լծի տակ, ապա Ադրբեջանում ալդ դասակարգային հալածանքին ավելանում էր նաև ազգային հալածանքը: Ադրբեջանի բանվորները և գյուղացիները տանջվում էին փոշ միայն խաների, բեկերի և բուրժուազիայի շահագործումից, փոշ միայն սակավահողությունից և ցածր աշխատավարձից, այլև ազգային հալածանքից, քաղաքական իրավազրկութունից, մայրենի լեզվով դպրոց չունենալուց և չափազանց ցածր կուլտուրական դարգացումից (որինակ՝ արդյունաբերության մեջ թուրքերից ընդունում էին միայն սևագործ և փոշ վորակչալ բանվորներ): Իրաբ դեմ պայքարող հայ և թուրք բուրժուազիան ու ցարիզմը համուլթյամբ ոգտագործում էին ազգային—կենցաղային տարբերությունները և աշխատավորների կրոնական մոլեռանդությունը. նրանք զրգռում էին թուրքերին հայերի դեմ, հայերին թուրքերի դեմ. դրանով նրանք արգելք էին հարուցանում բանվորների և գյուղացիների համար՝ իրենց դաժակարգային շահերը դիտակցելու: Չնայած վոր Բազվում բանվորական և հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատական շարժումը քսան տարվա պատմություն ուներ, բայց և այնպես գյուղացիությունը կազմակերպված չեր, վորովհետև Բազուն թույլ եր կապված Ադրբեջանի գյուղի հետ. Բազվի առաջավոր պրոլետարիատի ազդեցությունն Ադրբեջանի գյուղի վրա շատ թույլ եր: Այդ բանը և թուրք բանվորների անկազմակերպ լինելը՝ 1917—18 թվերին հնարավորություն է տվել մուսավաթ բուրժուական—կալվածատիրական կուսակցությանը

ժամանակավորապես ազդել թուրք աշխատավորական մասսաների զգալի խավերի վրա:

3. Ազգային և դասակարգային հարաբերությունների բարդությունը վորոշել է 1917—18 թվերի հեղափոխության ընույթը Ադրբեջանում: Բազվի հեղափոխական պրոլետարիատը գրավելով իշխանությունը 1918 թվի մարտին (Բազվի կոմունան)՝ չկարողացավ ալդ իշխանությունը տարածել Ադրբեջանի աճող տերրիտորիայի վրա: Բազվի խորհրդային իշխանության դեմ համախմբվում են հակա-հեղափոխական բոլոր ուժերը՝ սկսած անգլիական և գերմանա տաճկական իմպերիալիզմից ու վերջացրած մուսավաթիստներով, դաշնակներով, մենշևիկներով և եսերներով:

Արդեն 1918 թվի մալիսին Թիֆլիսում ստեղծվում է «անկախ Ադրբեջանի հանրապետության» կառավարությունը, վորը շուտով տեղափոխվում է Գյանջա և իր շուրջն համախմբում Ադրբեջանի բոլոր հակա-հեղափոխական ուժերը՝ Բազվի կոմունայի դեմ կռվելու համար:

Թրքական կոմունիստական կադրերի չափազանց թույլ լինելը, Ադրբեջանի գյուղի հետ Բազվի պրոլետարիատի կապի բացակալությունը, իմպերիալիստների միջամտությունը և մուսավաթիստների ցուլց տված ակտիվ ոգնությունը,—այս ամենը մուսավաթիստներին հնարավորություն է տվել՝ ճնշել աճող գյուղացիական շարժումը, խաների և բեկերի դեմ ուղղած գյուղացիական շարժումը դարձնել ազգային կոտորած՝ թուրքերի և հայերի միջև, թուրքերի և ֆրոնտից վերադարձող ռուս զինվորների միջև:

Նացիոնալիզմի թույնը կրծել և նաև Բազվի ինտերնացիոնալ պրոլետարիատին: Շարունակվող իմպերիալիստական պատերազմի պայմաններում՝ Անդրկովկասը 1918 թվին դարձել է անգլո-ֆրանսիական և գերմանական իմպերիալիզմի պայքարի ասպարեզ: Արևմուտքից և հարավից նրա վրա յեն հարձակվել գերմանացիները և տաճիկները, Պարսկաստանի կողմից—անգլիացիները: Իմպերիալիստների հարձակմանը Բազվի պրոլետարիատը համերաշխ հակահարված չի տվել: Թուրք բանվորների վրա մուսավաթիստների ունեցած ազդեցության հետ միասին՝ ռուս և հայ բանվորների վորոշ մասը յենթարկվել է բուրժուական—նացիոնալիստական ագիտացիային: Այդ տրամադրություններն առանձնապես աճել են շնորհիվ հակահեղափոխական կուսակցությունների—դաշնակների, եսերների և մենշևիկների հանցավոր

գործունեություն, վորոնք ազիտացիա եին անում անգլիացիներին հրավիրելու համար:

1918 թվի հուլիսի 31-ին Բագվի կոմունան ընկել է, իսկ Բագվի իշխանությունն անցել է Յենտրոկասպի մենշևիկական— հսերական ղեկավարության ձեռքը, վորը մի շիրմա եր անգլիական իմպերիալիզմի համար: Կոմունայի անկման հիմնական պատճառն այն եր, վոր Բագվի պրոլետարիատի մեջ բացակայում եր լիակատար ինտերնացիոնալ միասնականությունը, վոր բացակայում եր Բագվի պրոլետարիատի ու Ադրբեջանի գյուղացիության կապը և վոր Բագուն կտրված եր խորհրդային Ռուսաստանի հեղափոխական պրոլետարիատից:

4. Ինչպես և սպասելի եր, անգլիացիներին հրավիրելուց հետո տեղի ունեցավ տաճկական ~ գերմանական իմպերիալիզմի զորքերի արշավանքը: Սեպտեմբերի կեսերին Յենտրոկասպի ղեկավարության տեղի տվավ տաճկական գեներալների ղեկավարության, վորը քողարկված եր «անկախ» Ադրբեջանի բուրժուական—կալվածատիրական կառավարությունը: Այդ ղեկավարության իր գործունեությունն սկսեց մի չլաված դաժան ազդանքին կոտորած սարքելով և բանվորական կազմակերպությունները դեմ տերրոր ստեղծելով: Յենտրոկասպի մենշևիկա—հսերական ղեկավարության անգլիացիներին տվավ գնդակահարելու Բագվի պրոլետարիատի 26 առաջնորդներին՝ Շահումյանի, Զափարիձեի և Ազիզբեկովի զխավորությունամբ. իսկ տաճկական գեներալների ղեկավարության և նրանց ոգնող մուսավաթիստներն իրենց նպատակ եին դրել Ֆիզիքապես վոչնչացնել Բագվի կոմունիստական կազմակերպության մնացորդները՝ մասսայական գնդակահարություններ, ձերբակալությունների և շարդերի միջոցով:

5. Ադրբեջանի դեմոկրատական հանրապետության ինքնուրույն գոյության հենց սկզբից նրա անկախությունն ունեցել և խաբուսիկ բնույթ: Կազմված լինելով Տաճկաստանի ոգնությունամբ, նվաճելով «իր» տերրիտորիան և մայրաքաղաքը տաճկական սվինների միջոցով՝ նա լիակատար կախման մեջ եր ոսմանյան պետությունից: Տաճիկներն ուղում եին Ադրբեջանը դարձնել իրենց հյուսիսային պրովինցիան: Այդ նպատակով և, վոր նրանք չեին ճանաչել Ադրբեջանի քաղաքական անկախությունը՝ սպասելով հարմար մոմենտի վերջինիս ձևականորեն իրենց կախությունն մեջ մտցնելու համար: Դրա հետ միասին նրանք գրավել եին չերկրի տնտեսության հրամանատարական բարձունքները, պալմանագիր եին կապել, վորով Ադրբեջանի յերկաթուղիներն անցնում եին նրանց ձեռքը հինգ տարով. պարտադրել եին մուսա-

վաթական կառավարությանն այնքան նավթ արտահանելու Տաճկաստան, վորքան նրան հարկավոր կլինի, նաև արտահանել 2 միլիոն լիրայի արժողությամբ գլխավորապես սննդի մթերքներ:

Տաճկական գեներալներն առանձնապես խստորեն ճնշել են գյուղացիական ագրարային շարժումը՝ դուրանի և շարլաթի անունով, պատժել են նրա զխավորներին, հարցուրապատիկ վերադարձրել են բեկերին և խաներին գյուղացիների կողմից խլված հողերը:

Այդ բոլորը կատարվել է Ադրբեջանի կառավարության ակտիվ ոգնությունամբ: Այսպիսով մուսավաթիստները՝ չնայած անկախության մասին արվող մշտական աղաղակներին՝ Ադրբեջանը դարձրել են սուլթանական կալվածատիրական ~ ֆեոդալական Տաճկաստանի գաղութ:

6. Իմպերիալիստական պատերազմում Տաճկաստանի պարտվելուց հետո՝ համաձայն Անտանտայի հետ կապած հաշտության պայմանագրի՝ տաճկական զորքերն արագությունամբ հեռացել են Ադրբեջանից: Մուսավաթական կառավարությունը, վոր գոռում եր «Ադրբեջանի անկախություն» մասին, — 24 ժամի ընթացքում փոխում է իր որենտացիան, փնտրում է նոր տեր, և դրա համար ենդելի պատվիրակություն է ուղարկում անգլիացիների մոտ: 1918 թվի նոյեմբերի 17-ին ենդելուց Բագու և գալիս գեներալ Տոմսոնի զորամասը, մուսավաթիստներն ընդառաջել են նրան, վորպես անգլիական իմպերիալիզմի հավատարիմ ստրուկներ: Անգլիական իմպերիալիզմի նպատակն եր Անգլիոկապսը դարձնել բրիտանական կայսրության գաղութ, կովել խորհրդային Ռուսաստանի դեմ, տիրել Բագվի նավթին, բրիտանական գաղութները և ճնշված Արևելքը չեղոքացնել հեղափոխական Ռուսաստանից:

7. Բագվի պրոլետարիատը՝ կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ՝ իր ամբողջ պայքարը սերտ կապում եր խորհրդային Ռուսաստանին ոգնություն ցույց տալու հետ, վորը պաշտպանվում եր իմպերիալիստների հարձակումներից: 1919 թ. մայիսյան հսկայական զործադուլն անցել է խորհրդային Ռուսաստանի հետ ապրանքափոխանակություն հաստատելու լողունգի տակ և ապացուցել է, վոր Ռուսաստանի և Բագվի պրոլետարիատի ու նրա ղեկավարության տակ գտնվող Ադրբեջանի գյուղացիության հեղափոխական կովի շահերը միևնույն են:

Մայիսի 25-ին բանվորական կոնֆերանսը Բագվի պրոլետարիատի անունից հայտարարել է. «Բագվի ամբողջ պրոլետա-

ընդհանուր իր բոլոր գործողություններով և իրա տրամադրություններով ունեցած միջոցներով կաջակցի Ադրբեջանի կառավարությանը, յեթե նա իրող կկուլի Դենիկիների բանդաների դեմ»:

Մասսաներին Դենիկիների դեմ պայքարելու շուրջը համախմբելու համար՝ բուլղարիկյան կազմակերպությունը բանվորական կոնֆերանսի միջոցով Անդրկովկասի բանվորների և գյուղացիների միասնական ֆրոնտի լոգոնդն երբ քաղ թողել և առաջարկել եր՝ Թիֆլիսում հրավիրել ամբողջ Անդրկովկասի խորհուրդների ու բանվորական կոնֆերանսների արտակարգ համագումար՝ Անդրկովկասի բոլոր աշխատավորների գործողությունները համաձայնեցնելու համար:

Բացի դրանից՝ Բագվի բուլղարիկներն անմիջական ոգնություն ել եին ցույց տալիս խորհրդային Ռուսաստանին, նրանք կազմակերպել են անլեզալ կերպով մի քանի տասնյակ հազար փութ բենդին Հաշտարխան ուղարկելու գործը՝ Կարմիր բանակի ավտո և անբո-գործաբանների համար:

8. Մուսավաթական կառավարությունը հենց սկզբից վտար եր դրել Անատատայի իմպերիալիզմին և ռուսական հակահեղափոխությունն անձնատուր լինելու ճամբի վրա: Ադրբեջանի պատվիրակությունը, վոր Վերսալի կոնֆերանսի համար Փարիզ եր գնացել 1919—20 թվին, մի հոգս միայն ուներ՝ «իր» չերկիրը հանձնել վորեւ հովանավորի: Վորովհետև անգլիացիները տատանվում եին, դրա համար ել մուսավաթական պատվիրակները գնացին և ամերիկացիների և իտալացիների մոտ՝ նրանց առաջարկելով Ադրբեջանը վորպես գաղութ: Նրանց «հաջողվել եր» պայմանագիր կնքել, վորով Ադրբեջանը դառնում եր Անգլիայի յեթամանդատային գաղութ. Անգլիային եր տրվում Ադրբեջանի տնտեսական, ֆինանսական, զինվորական և նույն իսկ կուլտուրական կյանքի ղեկավարությունը:

Մուսավաթիստների քաղաքականությունը կայանում եր հետևյալում՝ խաղաղ ապրել ուս սպիտակ գվարդիականների հետ և վոչ մի հարաբերություն մեջ չմտնել խորհրդային Ռուսաստանի հետ: Դենիկիների բանակի ջարդվելը վերջնականապես բարի հարաբերություններ ստեղծեց չերկու հակահեղափոխությունների միջև. մուսավաթական կառավարությունը հոժարությունը Ադրբեջանի վրայով թույլ տվավ արտասահման անցնելու սպիտակ բանակների մնացորդներին: Բուլղարիկ ուրիշ վերաբերմունք ուներ նա դեպի խորհրդային Ռուսաստանը: Ռուսաստանի տրնտեսական բոկազան իրագործվում եր շատ խիստ: Այդ դեռ բավական չե՝ Դենիկիների ջարդվելու ժամանակ մուսավաթիստները

մինչև իսկ մտածում եին նրա հետ միասին կուլել խորհրդային Ռուսաստանի դեմ: Ադրբեջանի կառավարությունը՝ վրացական մենչևիկների հետ միասին մշակել են վրացիկավազը և Դերբենդը գրավելու պլանը, վորպես բազաներ Կարմիր բանակի դեմ կուլելու համար: Հասկանալի ե, ուրեմն, վոր յերբ արտաքին գործերի ժողկոմ Ջիչերինն առաջարկել ե Ադրբեջանին զինվորական դաշինք կապել Դենիկիների դեմ կուլելու համար, մուսավաթիստները կտրուկ կերպով հրաժարվել են: Այդպիսով նրանց ամբողջ արտաքին քաղաքականությունը չերկու մոխնտի եր հանգում՝ Ադրբեջանը դարձնել իմպերիալիզմի գաղութ և սպառնալ խորհրդային Ռուսաստանի և Արևելքի ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժան դեմ կուլելու համար:

9. Այդպիսով՝ յեթե մուսավաթական կառավարությունն իր արտաքին քաղաքականությամբ նախ տաճկա-գերմանական և ապա անգլիական իմպերիալիզմի ստրուկի դերն եր խաղում, ապա նրա ներքին քաղաքականությունը լիովին և ամբողջովին վորոշվում եր խաների, բեկերի և բուրժուազիայի շահերով:

Նավթարդյունաբերողներն անչեղ կերպով հարձակվում եին իջեցնում եին աշխատավարձը, մոցնում եին արտաժամյա աշխատանք, ներքին կարգ-կանոնի պայմանները վատացնում եին. մյուս կողմից ել մատակարարման մեծ ճգնաժամ եր. այս ամենը վատացնում եր Բագվի պրոլետարիատի դրությունը:

Աշխատանքի մինիստրը 1919 թվի հունվարի 15-ին մի վորոշում ե հանում, վորով վերացվում են կոլեկտիվ պայմանագրի բոլոր իրավական նորմաները: Մուսավաթական կառավարության այդ քայլն իսկույն ոգտագործում են հավթարդյունաբերողները՝ պրոլետարիատի վրա արշավելու համար:

Աշխատավարձը չնչին եր. մուսավաթական կառավարությունն ել հրաժարվում եր կանոնավորելու ժառանգարումը. այդպիսի պայմաններում ամբողջ 1919 թվի ընթացքում հավթարդյունաբերական բանվորների նյութական ապահովությունը նախապատերազմական չափի 20 տոկոսից չի բարձրանում: 1919 թվի հոկտեմբերին իրական աշխատավարձն ընկնում ե 18 տոկոսի (1914 թվի համեմատությամբ), իսկ 1920 թվի առաջին ամիսներին ել ավելի ե ընկնում:

10. Քաղաքական ճնշումը և գոյություն անտանելի պայմանները Բագվի պրոլետարիատի մինչև իսկ ամենահետամնաց խավերին կուլի եին քաշում բուրժուազիայի և նրա գլուխ կանգնած մուսավաթական կառավարության դեմ: Իրական աշխատավարձը բարձրացնելու և բանվորական ուր կրճատելու համար

տնտեսական կռիվ սկսելով՝ մինչևիսկ բանվորների ամենահետա-
մնաց խավերն արագորեն համոզվում էին, վոր առանց մուսա-
վաթխատների ղեկառնության տապալելու, նրանք չեն կարող
իրենց դրույթունը լավացնել: Դրա համար էլ Բազմի պրոլետա-
րիատի 1919 թվի մայիսյան գործադուլային պայքարն արդեն
ընդունում է քաղաքական բնույթ:

Եսերները և մենշևիկները, վոր բուլշևիկներին պարտութան
շնորհիվ սկզբում իրենց ձեռքն էին առել հանքգործկոմները,
պրոֆմիութունները և բանվորական կոնֆերանսը, արդեն 1919
թվի սկզբին դուրս են վաճառում այնտեղից: Բազմի պրոլետա-
րիատի ղեկավար տնտեսական և քաղաքական որդանը դառնում
է բանվորական կոնֆերանսը, վորին գլուխ էին կանգնած կոմու-
նիստները:

Բանվորական կոնֆերանսի ղեկավարութամբ՝ ամբողջ Բազ-
մի պրոլետարիատն, առանց ազգերի խտրութան, միասնական
ֆրոնտով դուրս է գալիս անգլիական իմպերիալիզմի ղեկառ-
նության և նրան քողարկող մուսավաթական կառավարութան
դեմ: Թուրք բանվորներն աստիճանաբար գրավում են ընդհա-
նուր դասակարգային կռիվի մեջ: Այդ կողմից անագին դեր են
խաղացել թուրքական կոմունիստական կազմակերպութուն-
ները—«Հումմեթը» և «Ադալյաթը», վորոնք լիովին մերկացնում
էին մուսավաթխատների՝ «ամբողջ թուրք ժողովրդի» անունից
հանդես գալու փորձերը:

11. Ազրաբային հարցում մուսավաթական կառավարու-
թյունը հավատարմութամբ ծառայում էր խաների և բեկերի
շահերին: Դեռևս մինչև Բազու տեղափոխվելը նա մի վորոշում է
հրատարակել, վորով լիովին կանգնեցնում էր հողային «ոեֆոր-
մը», անմիջապես դադարեցնում էր մասնատիրական և պետա-
կան հողերի գրավումը գյուղացիների կողմից: Միաժամանակ
վերականգնում են այն բոլոր հետ գնման վճարումները, վոր
գյուղացիները վճարում էին խաներին և բեկերին ցարիզմի ժա-
մանակ:

Կալվաթատերերն ոգտվում են այդ որենքներից և մուսավա-
թական ղեկառնության որով վոչ միայն խլում են գյուղացինե-
րից փետրվարյան հեղափոխությունից հետո արված բոլոր նվա-
ճումներն, այլև կարողանում են գավթել շատ հողեր, վոր առաջ
գյուղացիներին էին պատկանում: Տեղ-տեղ մինչև իսկ վերա-
կանգնում են «բահրա» և «մալջահթ» կոչված ֆեոդալական
տուրքերը, վոր 1913 թվին վերացված էին:

Աշխատավորներին հեղափոխական պայքարից հեռու պահե-
լու համար՝ մուսավաթական կառավարությունն ամեն կերպ վա-
ռում էր ազգային թշնամությունը՝ Ադրբեջանի ազգերի և ժողո-
վորդների միջև: Պաշտպանելով բեկերի շահերը՝ նա անխնա
պայքար էր մղում Լեռնային Ղարաբաղի գյուղացիական շարժ-
ման դեմ, դաշնակների հետ միասին ամեն կերպ ազգային ասե-
լություն էր վառում հայ և թուրք գյուղացիութան մեջ և արյու-
նոտ ընդհարումների պրովոկացիա էր անում: Մյուս ժողովուրդ-
ներին—լեզգիներին, թալիշներին, թաթերին և այլն մուսավա-
թխատները համարում էին վորպես թուրք խաների և բեկերի
շահագործման առարկա:

Կալվաթատերերի լծի անասելի ուժեղացումը և գյուղա-
ցիական հողի անամոթ թալանը խաների և բեկերի կողմից՝
ցույց տվին գյուղացիներին, վոր խոսքով ամբողջ թուրք ժո-
ղովրդի շահերն արտահայտող մուսավաթական կառավարությու-
նը՝ գործով միայն տիրող դասակարգերին է ծառայում:

Սկսած 1919 թվից ամբողջ Ադրբեջանում ծավալվում է
մասսայական գյուղացիական շարժումը, վորն արտահայտվում
է՝ արենդան վճարելուց հրաժարվելով, բեկերին և խաներին ծե-
ծելով, կալվաթատերերի հողը խլելով և այլն:

Գյուղացիական շարժումը չի հանդարտվում, թեկուզ ճնշե-
լու համար կառավարությունը դաժան միջոցներ է ձեռք առ-
նում, զորամասեր է ուղարկում, ձերբակալություններ անում,
ծեծում: Այդ շարժումը մեծ զարգացման է հասնում Մուղանում,
Ղադախի, Գյանջայի, Շամսորի, Ղուբայի և այլ գավառներում:

Գյուղացիների անբավականությունը մուսավաթական իշ-
խանությունից արտահայտվում է նաև նրանով, վոր մուսավա-
թական բանակից ասկերները մասսայորեն փախչում են և մի
շարք ուժեղ հեղումներ են տեղի ունենում զորամասերում (Ադ-
դամում, Գյանջայում և այլն):

Թուրքական կոմունիստական կազմակերպությունների,
մանավանդ Հումմեթի աշխատանքը հնարավորություն է տալիս
Բազմի պրոլետարիատին կապ հաստատելու Ադրբեջանի գյուղա-
ցիութան հետ և ղեկավարելու նրան: Տանջվելով մուսավաթա-
կան ղեկառնության լծի տակ՝ Ադրբեջանի գյուղացիները փեր-
կությունը տեսնում էին միայն շուտով խորհրդային իշխանու-
թյուն հաստատելու մեջ, կոմունիստական կուսակցության ղեկա-
վարության մեջ և Բազմի պրոլետարիատի մեջ: Հումմեթի կողմից
Բազմից ուղարկվող գործիչները կազմակերպչորեն ձևակերպում
էին հեղափոխական ձգտումը և միացնում էին գյուղացիներին
խորհրդային իշխանության դրոշակի տակ՝ դրա համար նրանք

ողտագործում էին ամեն տեսակի գյուղացիական ժողովները և կոնֆերանսները, ում կողմից ել վոր նրանք հրավիրված լինելին: Այդպես և յեղեյ, որինակ, Ղազարի գավառի գյուղացիական կոնֆերանսը, վոր հրավիրել էին մենշևիկները, բայց նա Բազմի պատվիրակների յեկույթների ազդեցության շնորհիվ բոլշևիկյան բանաձևեր և ընդունել: Իտտիհաթի կողմից Բազմում հրավիրված գյուղացիական համագումարից՝ բոլշևիկների յեկույթները ազդեցության տակ՝ պատվիրակների մեծ մասը դուրս և գալիս և գնալով բանվորական կոնֆերանսի նիստին՝ իր համեքաշխութուն և հայտնել Բազմի պրոլետարիատին:

12. Այդպիսով, 1920 թվի սկզբին ամբողջ Ադրբեջանի բանվորները և աշխատավոր գյուղացիներն՝ իրենց ճնշող մեծամասնությամբ համախմբվել էին կոմունիստական կուսակցութուն և խորհրդային իշխանության դրոշակի տակ: Բազմի պրոլետարիատը՝ իր հետևից տանելով Ադրբեջանի գյուղացիությանը՝ կովի եր պատրաստվում Ադրբեջանում խորհրդային իշխանութուն հաստատելու համար, խորհրդային Ադրբեջանի համար:

Այդ վճռական կովի նախապատրաստության մեջ խոշոր քայլ եր Ադրբեջանի յնրեք բաժան-բաժան չեղած կոմունիստական կազմակերպութունների—Ռուսկոմկուսի Բազմի կազմակերպության, Հոմմեթի և Աղալաթի միացումը՝ միասնական կենտրոնացած Ադրբեջանի կոմունիստական բոլշևիկների կուսակցության մեջ, վորը կազմվել և Ադրկոմկուսի (բ) առաջին համագումարում—1920 թ. փետրվարի 11—13, Բազմում: Այդ համագումարն անցել և բանվորների և գյուղացիների զինված ազատամարտութուն նախապատրաստելու նշանի տակ՝ ընդգեծ մուսավաթական կառավարության, խաների, բեկերի և բուրժուազայի, վորոնք Ադրբեջանը դարձրել էին անգլիական գաղութ: Այդ համագումարում ընտրված Ադրկոմկուսի (բ) Կենտրոնական Կոմիտեն իր ուղադրության կենտրոնում դնում և իշխանությունը գրավելու համար նախապատրաստվելը:

Այդ ժամանակ՝ մուսավաթիստների հանցավոր քաղաքականության շնորհիվ յերկիրն արագորեն քայքայվում եր. նավթային արդյունաբերութունը՝ զրկված լինելով կապից խորհրդային Ռուսաստանի հետ՝ ծանր ճգնաժամ եր ապրում. սովի մատնված գյուղացիութունը տասնյակ ապստամբութուններով իրա ատելութունն եր ցուցադրում դեպի մուսավաթիստները:

խորհրդային Ռուսաստանի Կարմիր բանակի—վորն արդեն ջախջախել եր Դենիկինին—Ադրբեջանի սահմաններին մոտենալը արագացրեց մուսավաթական կառավարության անկումը: Նա-

խազգալով անխուսափելի խորտակումը և տեսնելով, վոր անհնարին և դիմադրել բանվորա-գյուղացիական մասսաների ապստամբությանը՝ անանկացած մուսավաթական կառավարությունն ընկավ ապրիլի 27-ին՝ Բազմի ապստամբած պրոլետարիատի հարվածների տակ:

13. 1920 թվի ապրիլի 28-ին Բազմում իշխանությունն անցավ Ռադմա-Հեղափոխական Կոմիտեի ձեռքը, վորը նշանակված եր Ադրկոմկուսի (բ) Կենտկոմի կողմից:

Ապրիլյան հեղափոխությունը զուգադիպում եր արևմտալիբրալական պրոլետարիատի՝ իշխանության համար մղվող և Արևելքի ճնշված ժողովուրդների՝ իրենց ազատագրման համար մղվող պայքարի բարձր վերելքին: Համաշխարհային իմպերիալիզմը լարում եր բոլոր ուժերը՝ բանվորական շարժումը և Արևելքի ժողովուրդների ազատագրման պայքարը դաժանորեն ճնշելու համար:

Ապրիլյան հեղափոխությունն Ադրբեջանում համաշխարհային հեղափոխության մի մասն եր՝ իմպերիալիզմի դեմ: Դրա համար ել՝ անկախ Ադրբեջանի խորհրդային կառավարության առաջին քայլը չեղբայրական դաշինքի առաջարկն եր Ռուսաստանի խորհրդային հանրապետության կառավարությանը՝ համաշխարհային իմպերիալիզմի դեմ միասին պայքարելու համար և ոգնելու Արևելքի ժողովուրդներին ազգային-ազատագրման շարժմանը և, առաջին հերթին՝ հեղափոխական Տաճկաստանի պայքարին—ընդգեծ համաշխարհային իմպերիալիզմի: «Հնարավորութուն չունենալով սեփական ուժերով դիմադրելու արտաքին և ներքին հակահեղափոխության միացյալ բանդաների հարձակմանը՝ Ադրբեջանի Ռադմա-Հեղափոխական Կոմիտեն առաջարկում և Ռուսաստանի խորհրդային Հանրապետությանը չեղբայրական դաշն կապել՝ միասին պայքարելու համար համաշխարհային իմպերիալիզմի դեմ, և խնդրում և անհապաղ ռեալ ոգնություն ցույց տալ՝ Կարմիր բանակի զորամասեր ուղարկելով», —այսպես եր ասում Ռադմա-Հեղափոխական Կոմիտեի դիմումը՝ ուղղված խորհրդային Ռուսաստանի կառավարությանը:

խորհրդային Ռուսաստանի ժողովուրդները պատասխանում և հետևյալ հեռագրով՝ Լենինի ստորագրությամբ.—

«Ժողովուրդները վողջունում և անկախ Ադրբեջանի հանրապետության աշխատավոր մասսաների ազատագրումը և հաստատ համոզված և, վոր Ադրբեջանի անկախ հանրապետությունը՝ իր խորհրդային կառավարության ղեկավարությամբ՝ խորհրդային Ռուսաստանի հետ միասին—կաշտպանի իր ազատությունը և

անկախութիւնը Արեւելքի ճնշված ժողովուրդներին թշնամուց—
իմպերիալիզմից:

Կեցցե Ադրբեջանի անկախ խորհրդային հանրապետութիւնը:

Կեցցե Ադրբեջանի և Ռուսաստանի բանվորներին և գյուղա-
ցիներին դաշինքը»:

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԵՐԸ ՅԵՎ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՖԵԴԵՐԱՅԻԱՅԻ ՍՏԵՂ- ԾԵԼԸ

14. Իրականացնելով պրոլետարիատի ղեկավարութեան՝ Ադր-
բեջանի աշխատավորները սկսեցին իրագործել սոցիալիստական
շինարարութեան խնդիրները:

Սակայն այդ խնդիրները չեին կարող լուծվել՝ առանց տեղե-
րում խորհրդային իշխանութիւնը ձևակերպելու և ամրապնդե-
լու, մասնավոր՝ գյուղերում: Կուսակցական կազմակերպութեան
թուլութիւնը զավառներում և գյուղացիներին դարձրո հետա-
մնացութիւնը հակապական դժվարութիւններ եին ստեղծում
այդ աշխատանքում:

Ադրկոմկուսի անելիքը նրանումն էր կայանում, վոր ամուր
կազմակերպի գյուղացիութեան չքավոր խավերի ալտիւլութիւնը,
ուղղի նրան բեկ-խանակտն և կալվածատիրական տիրապետու-
թեան ու կուլակութեան դեմ՝ նրանց բոլոր հողերն ու գույքն
առնելով տա գյուղացիներին ոգտագործելու:

Այդ խնդիրը լուծելը կարելի է չեղել միայն ամրապնդելով
և ուժեղացնելով Բազվի պրոլետարիատի կապն Ադրբեջանի
գյուղացիութեան հետ:

Այդ խնդիրներն իրագործելու համար Ադրկոմկուսը կազմա-
կերպում է Բազվի բանվորներին գյուղում աշխատանքի ուղար-
կելու գործը: Բազվի բանվորները տեղերում ոգնում են գյուղա-
ցիներին՝ հեղափոխական կոմիտեներ կազմակերպելու, կալվածա-
տերերի հողն ու գույքը խլելու, կազմակերպում են չքավորների
կոմիտեներ, նրանց համախմբում են ստորին որգաններ շուրջը
և բացատրում են գյուղացիներին խորհրդային իշխանութեան
նպատակն ու անելիքները:

Պարտված մուսավաթիստները և պետական հիմնարկներում
ու կազմակերպութիւններում մնացած նրանց չինովնիկները՝
իրենց խորհրդային իշխանութեան կողմնակիցներ ձևացնելով՝
աշխատում են վարկաբեկել խորհրդային իշխանութիւնը և խան-
գարել նրա աշխատանքը տեղերում, գյուղացիական մասսաների
խորքերում: Հենվելով կուլակների, հոգեւորականների և բանակի

հին մուսավաթական հրամանատարական կազմի վրա ու Անդըլ-
կովկասի հակահեղափոխական ուժերի (վրացական մենշեիկների
և դաշնակների) ոգնութեամբ՝ մուսավաթիստները կազմակերպում
են հակահեղափոխական ապստամբութիւն (Գյանջայում, Նու-
խում, Ջաքաթալայում, Ղարաբաղում) ընդդեմ խորհրդային իշ-
խանութեան՝ աշխատելով դրան մասնակից անել լայն գյու-
ղացիական մասսաներին:

Այդ ապստամբութիւնները հեշտութեամբ ճնշվում են, գյու-
ղացիական մասսան չի պաշտպանում նրանց ավանտյուրան, այլ
ընդհակառակը՝ ալտիւլ մասնակցութիւն է ցույց տալիս այդ
հակահեղափոխական ապստամբութիւնների ճնշմանը: Մուսա-
վաթիստների այդ ավանտյուրիստական, պատմութեան անիւլը
հետ դարձնելու փորձն՝ Ադրբեջանի ամբողջ գյուղացիութեան հա-
մար վերջնականապես պարզեց մուսավաթիստների հակահեղա-
փոխական դերը:

15. խորհրդային իշխանութեան հաղթանակը Բազվում և
Ադրբեջանում վոչ միայն ներքին, այլ և ահադին միջազգային
նշանակութիւն ունեցավ, մասնավոր Մերձավոր Արեւելքի չե-
րըներին համար (Պարսկաստանի, Տաճկաստանի և այլն):

Արեւելքի աշխատավորութեան հեղափոխական կռիւի աճումն
ընդդեմ միջազգային իմպերիալիզմի և ընդդեմ իրենց սեփական
հակահեղափոխական ուժերի, վոր Տաճկաստանում ուղղակի զին-
ված կռիւի ձև էր ընունել իմպերիալիզմի դեմ, ահադին տշակ-
ցութիւն է ստանում, չերը Ադրբեջանում հաղթանակում է խոր-
հրդային իշխանութիւնը:

խորհրդային իշխանութեան Բազվում և Ադրբեջանում հա-
տատվելուց հետո Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնն անմիջական
յեւք ու կցման կետ ստացավ Արեւելքում: խորհրդային չերկրի
աշխատավորութեան հեղափոխական ճակատը խորհրդային Ադըր-
բեջանի միջոցով սերտ կերպով կապվեց Արեւելքի գաղութային և
կիսագաղութային չերկրների աշխատավորութեան կռիւի ճակա-
տին՝ ընդդեմ իմպերիալիզմի:

Մերձավոր Արեւելքի խոշորագույն արգշունաբերական
կենտրոնի Բազվի բազմացեղ պրոլետարիատն Արեւելքի հե-
ղափոխութեան առաջավոր ավանգարդն էր: խորհրդային իշխա-
նութիւնը պետք է այնպես աներ, վոր ոգտագործելով դա-
սակարգային կռիւներ մեջչեփված Բազվի պրոլետարիատի ներկա-
ցութիւնը, խորհրդային իշխանութեան գաղափարը տարածեր Արե-
վելքում, ուժեղացներ բանվոր դասակարգի ազգեցութիւնն Արեւել-

քի ժողովուրդներին ազգային ազատագրական շարժման վրա և դրա համար Ադրբեջանում ստեղծել աշխարհի որինակելի խորհրդային հանրապետություն, վորն որինակ ծառայել իրենց ազատագրման համար կռիվող ճնշված ժողովուրդներին:

1920 թ. պրոլետարական Բազմում հրավիրված Արևելքի ժողովուրդների համագումարը, վորը սրբազան հեղափոխական պատերազմ հայտարարեց միջազգային իմպերիալիզմին, անցավ բանվոր դասակարգի հեղափոխական կռիվ և Արևելքի ժողովուրդների ազատագրական շարժման սերտ միություն ազգախառն տակ:

Համագումարն կազմեց «Պրոպագանդի և գործողության խորհուրդ Արևելքում»․ այս որգանը, գտնելով խորհրդային Ադրբեջանի մայրաքաղաքի՝ Բազմի տերրիտորիայի վրա, դարձավ Արևելքի ճնշված յերկրների հեղափոխական շարժման շտաբը:

Ադրբեջանի ապրիլյան հեղափոխությունը Պարսկաստանի հեղափոխական շարժման զարգացման խթան հանդիսացավ․ դրա հետևանքով Պարսկաստանի հյուսիսային մասում կազմվեց Գիլյանի խորհրդային իշխանությունը, վորը մի առժամանակ գոյություն ունենալուց հետո ընկավ անգլիացիների և Պարսկաստանի սեփական ռեակցիոն ուժերի միացյալ հարվածների տակ:

Ադրբեջանի խորհրդայնացումը հնարավորություն տվեց անմիջապես ոգնելու տաճկական ազգային-հեղափոխական շարժմանն աչն ժամանակ, յերբ նա գոյություն անհավասար կռիվ եր սկսել միջազգային իմպերիալիզմի ուժերի դեմ:

16. Դեռևս Ադրբեջանի կոմկուսի առաջին համագումարը 1920 թ. փետրվար ամսին հիմնական խնդիր հայտարարեց վոչ միայն Ադրբեջանի, այլ և ամբողջ Անդրկովկասի խորհրդայնացումը: Այդ խնդիրը զգալի կերպով թեթևացավ Ադրբեջանի խորհրդայնացումով:

Հայաստանի և Վրաստանի աշխատավորությունը, վոր հեծում եր մենշևիկների, դաշնակների և նրանց փաստական տերերի՝ անգլիական իմպերիալիստների լծի տակ, ուրախությամբ ընդունեց Ադրբեջանի խորհրդայնացման լուրը:

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության մայիսի 1-ին Ալեքսանդրոպոլում, Ֆերեանում և այլ տեղերում կազմակերպած ցույցերը դարձան մասսաների տարերային զինված ապստամբություն, վորը կարճ ժամանակով իշխանությունը տվեց Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության ձեռքը, սակայն ճնշվեց դաշնակցականների կողմից:

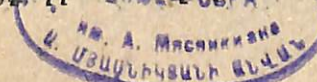
Այդ դեպքը պարզ կերպով բնորոշում և Անդրկովկասի աշխատավորության վերաբերմունքը դեպի Ադրբեջանի խորհրդայնացումը: Պրոլետարական հեղափոխության հաղթանակն Ադրբեջանում ուժեղացրեց Վրաստանի և Հայաստանի հեղափոխական շարժումը և ամրացրեց մասսաների վճռականությունը՝ տապալել դաշնակցականների և մենշևիկների ատելի իշխանությունը:

Իրանց թիկունքում աշխատավորության կողմից չեղարանական ոգնություն ու աջակցություն ունենալով, Հայաստանի և Վրաստանի աշխատավորները 1920 թ. վերջին ու 1921 թ. սկզբին տապալեցին դաշնակցականներին ու մենշևիկներին և խորհրդային իշխանություն հաստատեցին իրանց մոտ:

17. Հայաստանում ու Վրաստանում խորհրդային իշխանություն հաստատելուց հետո Անդրկովկասի աշխատավորության առաջ խնդիր կանգնեց ամրացնել յերեք խորհրդային հանրապետությունների՝ Ադրբեջանի, Վրաստանի և Հայաստանի յեղարանական միությունը:

Անդրկովկասի արյունոտ անցյալը ցարիզմի ժամանակից և մուսավաթիստների, դաշակների ու վրացական մենշևիկների տիրապետության շրջանից ծանր ժառանգություն եր թողել: Այդ ժառանգությունն եր Անդրկովկասում բնակվող ազգությունների շովինիզմը, ազգային անտոգոնիզմը և փոխադարձ անվրաստությունը: Ահա թե ինչու այդ շրջանում խորհրդային իշխանության հիմնական անելիքն եր ազգային խաղաղություն հաստատել և վերջ տալ անցյալի անխժած ժառանգությանը: Առանց այս խնդրի լուծման անհնարին եր իրագործել այն հսկայական անելիքները, վորոնք կանգնած եին Անդրկովկասի աշխատավորության առաջ: Զուր չեք ընկ. Լենինն Ադրբեջանի, Վրաստանի և Հայաստանի կոմունիստներին ուղղած իր նամակում գրում, վոր անհրաժեշտ և ստեղծել մի «աշխարհի որինակելի ազգային խաղաղություն, վոր բուրժուազիայի ժամանակ չի յեղել և բուրժուական կարգերում անհնարին ե»:

Համաշխարհային իմպերիալիզմի անդադար խաղախություններն Անդրկովկասում ու նրանց դեմ կռիվելու անհրաժեշտությունն, Անդրկովկասի յերեք հանրապետությունների բոլոր աշխատավորական մասսաների ուղիմական, քաղաքական ու տնտեսական շահերը վճռականապես պահանջում եին միացնել իրենց ուժերը սոցիալիստական շխարհարության ընդհանուր ճակատում: Ֆեդերալիզմի, վիմակցության և սոցիալիզմի կառուցման միացյալ պայքարի անհրաժեշտ և համարվեց բոլոր յերեք յեղ-

բայրական հանրապետութիւններէ միացումը Անդրկովկասի խորհրդային հանրապետութիւններէ մի ֆեդերացիայի մեջ:

Բազմի պրոլետարիատը, վորը միշտ Ադրբեջանի և Անդրկովկասի աշխատավորներէ հեղափոխական պայքարի առաջավոր շարքերում եր գտնվում և խորհրդային իշխանութեան սկիզբ եր դրել Ադրբեջանում, առաջինը յեղավ նաև Անդրկովկասի ֆեդերացիա կազմելու հարցում: Անդրկովկասի ֆեդերացիա կազմելու լոզունգը, վոր առաջադրել եր Բազմի պրոլետարիատը, ուրախութեամբ ընդունվեց Անդրկովկասի աշխատավորութեան կողմից և շուտով դարձավ ամենից ժողովրդական լոզունգը: Սակայն այդ լոզունգն ամենասուր դիմադրութեան հանդիպեց մուսավաթիստներէ, դաշնակներէ և մենշևիկներէ կողմից: Նույնպիսի դիմադրութիւն ցույց տվեց ազգայնորեն տրամադրված ինտելիգենցիան նաև Կոմկուսի մի խումբ ազգայնորեն տրամադրված անդամներ: Ադրբեջանում, Հայաստանում և Վրաստանում:

18. Ֆեդերացիայի հակառակորդներն, առաջին հերթին Ադրբեջանում և Վրաստանում, գտնում եին, վոր ֆեդերացիա կազմակերպելու ժամանակը չե, և ամեն կերպ խանգարում եին նրա իրականացնելուն: Նրանք գտնում եին, վոր միացումը քաղաքականապես ֆուսսակար ե, քանի վոր դա, նրանց կարծիքով, հակասում ե մեր կուսակցութեան ազգային քաղաքականութեանը: Ըստ ելուցիւթյան ուղիւնիստները, մանր-բուրժուական շովինիստական ինտելիգենցիայի բերան հանդիսանալով, կրկնում եին ազգայնական բուրժուական կուսակցութիւններէ պատճառաբանութիւնները:

Ներկուսակցական պայքարը քիչ ուշ և չեռանդ չխից կուսակցական կազմակերպութիւններէ, առաջին հերթին Ադր. Կոմկուսի (բ) Բազմի կազմակերպութիւնէ, բայց նա կովեց կուսակցական կազմակերպութիւնն ու աշխատավորներին նացիոնալիզմի դեմ մղվող կռիւում և դաստիարակեց մասսաներն իսկական պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի վողով:

Բազմի պրոլետարիատի հեգեմոնիայի տակ Անդրկովկասյան ֆեդերացիա կազմակերպելու համար տարած այդ պայքարը վերջապես հաջողութեամբ պսակվեց: Դաշնակից հանրապետութիւնների լիազոր կոնֆերանսը 1920 թ. մարտի 12-ին ստորագրեց այն պատմական դոկումենտը, վորը հիմք դրեց Անդրկովկասյան ֆեդերացիային:

«Ադրբեջանի, Հայաստանի և Վրաստանի սոցիալիստական խորհրդային հանրապետութիւններէ ներկայացուցիչների լիազոր կոնֆերանսը, յեղնելով մեծ պրոլետարական հեղափոխութեան

հայտարարած ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքից, ընդունելով պայմանագիր կնքող յուրաքանչյուր կողմի անկախութիւնն ու վստահատութիւնը և գիտակցելով, վոր ինքնապաշտպանութեան ու տնտեսական շինարարութեան համար անհրաժեշտ ե միացնել իրենց ուշիբերը,—վորոշել ե, վոր աշուհետե Ադրբեջանի, Հայաստանի և Վրաստանի սոցիալիստական խորհրդային հանրապետութիւններն իրար հետ սերտ ուղղակի, քաղաքական ու տնտեսական միութիւն են կազմում»:

Անդրկովկասյան հանրապետութիւնների մեջ խորհրդային իշխանութեան հիմքով հաստատված յեղաքրական հարաբերութիւնները հնարավորութիւն տվին բոլորովին խաղաղ կերպով ու առանց ցավի վճռելու այդ հանրապետութիւնների մեջ յեղած մի շարք սուր հարցեր, վոր սահմաններին ելին վերաբերում: խորհրդային իշխանութեան հաստատվելու որից Ադրբեջանում դադարեցին հայ-թրքական զինված ընդհարումները, վոր ծագել եին Ղարաբաղում ու Գանձակում մուսավաթիստների ու դաշնակցականների պրովոկացիայի շնորհիւ: Ապահովելով Լեռնային Ղարաբաղի գյուղացիութեան շահերը, խորհրդային իշխանութիւնը նրան ինքնավար շրջան կազմակերպելու և լայն տնտեսական ու ազգային-կուլտուրական զարգացման հնարավորութիւն տվեց:

Անցած տարիների ընթացքում մանր բուրժուական նացիոնալիստական թեքումը շատ անգամ ե արտահայտվել կոմունիստական շարքերում, ընդունելով կամ մեծապետական (великодержавный) շովինիզմի կամ նեղ նացիոնալիզմի ձև, բայց ամեն անգամ նա վճռական հակահարված ե ստացել:

Ադրբեջանի Կոմունիստական Կուսակցութեան (բ) Կենտկոմի ղեկուցման առթիւ և Անդկովկասյան ֆեդերացիայի տնտեսական ուշիբն ալիլի զորեղացնելու մասին ՎԵԿԱՊԵ-ի (բ) Կենտկոմի ընդունած վերջին վորոշումներն առանձին ջանքեր են պահանջում Բազմի պրոլետարիատից, վորն այդ ֆեդերացիայի կազմակերպման նախաձեռնողն ե յեղել: Անխնա կերպով կովել նացիոնալիզմի և մեծապետական շովինիզմի ամեն մի արտահայտութեան դեմ, ամեն կերպ ուժեղացնել մասսաների դաստիարակութիւնը ինտերնացիոնալ վողով, վորպեսզի ալիլի ե ուժեղացնել գյուղում տարվող աշխատանքը,—ահա այն հրթական անելիքը, վոր դրված ե Ադրբեջանի Կոմկուսի (բ) և նրա ղեկավարութեան տակ գտնվող Բազմի պրոլետարիատի և Ադրբեջանի գյուղացիութեան առաջ:

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆՎԱ- ՃՈՒՄՆԵՐԸ

I. Արդյունաբերության ասպարիզում

19. Խորհրդային Ադրբեջանի տասնամյա գոյությունը ընթացքում բանվորներն ու գյուղի շտեմարները՝ սերտ կերպով միացած միջակ գյուղացիների հետ Ադրբեջանի Կոմունիստական Կուսակցության ղեկավարությունում հսկայական նվաճումներ արին սոցիալիստական շինարարության գործում, արդյունաբերության, գյուղական տնտեսության և աղյուսակի կոլտուրայի զարգացման գործում: Յարիզմի և մուսավաթի ժամանակ Անգրկովկասը և մասնավորապես Ադրբեջանը գտնվում էին գաղութի վիճակում, վոր հում նյութ (բամբակ, բոժոժ, բուրդ) և ապրիս ուրիշ տեղերում արդյունաբերությունը զարգացնելու համար: Ադրբեջանի արդյունաբերության միակ զարգացած ճյուղը չեղել և հավթարդյունաբերությունը, և նա էլ կանգնած է յեղել տեխնիկական զարգացման ծայրահեղ ցածր աստիճանի վրա: Խորհրդային իշխանության հաստատուելուց հետո արդյունաբերության, մասնավորապես հավթարդյունաբերության զարգացումն ահագին թափ և ասանում:

20. Ադրբեջանի հավթարդյունաբերության զարգացման ամբողջ ընթացքը նացիոնալիզացիայից հետո փալտուն կերպով հաստատում է, թե ինչ առավելություններ ունի արտադրության կազմակերպության պլանային - սոցիալիստական սիստեմը մասնավոր-կապիտալիստական սիստեմի դիմաց:

Մինչև նացիոնալիզացիան Ադրբեջանի հավթարդյունաբերությունը ներկայացնում էր իրենից առանձին, բաժան-բաժան ձեռնարկությունների մի անկանոն կուտակում: Այդ ձեռնարկությունները գտնվում էին 272 մասնավոր տերերի (ֆիրմաների) ձեռքում, վորոնք անխնա մրցում էին իրար հետ: Արտադրության զարգացման միակ դրդիչն ավելի մեծ շահ ստանալու կատաղի ցանկությունն էր. մասնավոր կապիտալիստներն, իհարկե, չէին մտածում արտադրողական ուժերի զարգացման և ժողովրդական տնտեսության շահերի ապահովության մասին: Հողի խորքում գտնված հարստության ոգտագործումը կատարվում էր ամենագիշատիչ կերպով: Արտադրության տեխնիկան չափազանց պրեմիտիվ էր. նախը հանում էին դույլաքարի միջոցով (ժեղնկալով), գաղը չէր ոգտագործվում և ողում գուլորդիանում էր, վորպես վառելիք տեղում գործ էր անվում հանած ամբողջ հավթի 15,5%-ը, հորափորումը կատարվում էր

նահապետական միջոցով (հարվածային-շտանդային ձեով) և չափազանց դանդաղորեն, հավթի մշակումը կատարվում էր չափազանց հնացած և տեխնիկապես հետամնաց ապարատուրայի միջոցով, եներգետիկայի հիմքը շոգու տնտեսությունն էր և այլն:

Իմպերիալիստական պատերազմը և մուսավաթի տիրապետությունը զգալի կերպով վատթարացրին հավթարդյունաբերության դրությունը: Արտադրած հավթի միջին ամսական քանակն առ 1920 թվի մայիսի 28-ը (հավթարդյունաբերության նացիոնալիզացիայի ուրը) ընկել էր ու հասել 172 հազար տոննի, մինչդեռ 1913 թ. նա հավասար էր 610 հազար տոննի: 1913 թ. հորափորումը հավասար է չեղել 172 հազար մետրի, իսկ 1919 թ.—6.600 մետրի (ընկել է 95%-ով). 1919 թ. հավթամթերքների արտահանումը հավասար էր 664 հազար տոննի, մինչդեռ 1908—1912 թ. հնգամյա շրջանում միջին տարեկան արտահանումը արտահայտվում էր 6.166 հազար տոննով (պակասել է 9 անգամ): Այս ամենը վկայում է, վոր Բաղվի խորհրդայնացման մոմենտին Ադրբեջանի հավթարդյունաբերությունը չափազանց ծանր դրության մեջ էր:

21. Խորհրդային իշխանության առաջին տարիները քայքայման առաջն սոնելու տարիներ էին: 1923/24 թվականից սկսվում է Ադրբեջանի հավթարդյունաբերության արագ բարձրացումը, պլանային սոցիալիստական տնտեսությունը մի շարք խոշորագույն հաղթանակներ և տանում: Հավթարդյունաբերության վերականգնման շրջանը բնորոշվում է նրանով, վոր հավթային արդյունաբերությունն իր զգալի մասով վերականգնվում էր վոչ թե հին տեխնիկական հիմքով, այլ ավելի բարձր հիմքով: Հավթահանման սիստեմը վճռականորեն փոխվում է. դույլաքարի փոխարեն մտցվում է խորամուկիչը (глубокий насос), հավթահորերը սկսում են շահագործել փակ սիստեմով (վորի հետևանքով գաղը չի գոլորիանում, այլ ոգտագործվում է): Գաղի արտադրությունը, վոր 1913 թ. հավասար էր 26 հազար տոննի, 1928—29 թ. հասնում է 165 հազար տոննի, իսկ 1929—30 թ. (ըստ ծրագրի) պիտի լինի 254 հազար տոնն: Հավթահորերը հերմետիզացիայի են յնթարկվում (դրա հետևանքով հավթից ստացվող բենզինն ավելանում է և 0,5%-ից հասնում է 5,7%-ի): Շոգու տնտեսությունը մեղնում է և ամբողջ արտադրությունը կելտրոֆիկացիայի և յնթարկվում: Հավթի գործածությունը, վորպես վառելիք, խիստ կերպով ընկնում է. 1913 թ. հավթարդյունաբերության կարիքների համար գործ էր ածվել ամբողջ հանած հավթի 15,5 %-ը իսկ

1928—29 թ.—2,2%-ը: Հորափորումը նույնպես լիակատար վերականգնում է յենթարկվում: Շտանգային հարվածային հորափորումն ավանդության գերին է նետվում և փոխարինվում է պտուտային, կանաչային ու տուրբինային հորափորումով: Հորափորման արագությունը խիստ ավելանում է: Յեռանդուն կռիվ է մղվում հողի շերտերը ջրից վնասվելու և նավթահորերի ծուռ փորելու դեմ: Հորափորումը կատարվում է վորոշ պլանով, նոր կազմակերպված յերկրաբանա-տեխնիկական և յերկրաբանահետախուզական բյուրոների ղեկավարությամբ: Նավթի մշակման գործարանները բոլորովին նոր սարքավորում են ստանում: Հիմնվում են նոր գործարաններ, կառուցված տեխնիկայի վերջին խոսքով: Ինքը նավթամշակումը բոլորովին նոր նպատակ է հետամտում՝ վորքան կարելի է ավելի մեծ քանակով պարզ մթերքներ ստանալ: Կազմակերպվում ու կենտրոնացման է յենթարկվում ավտոմոբիլային տրանսպորտը, հանքային շրջանների համար կառուցվում է նեղագիծ յերկաթուղի, Բազլից-Բաթում նոր հզոր նավթանցք է շինվում: Վերականգնվում և ընդլայնվում է ելեկտրական կայանը, վորն իր ուժով Խորհրդային Միությանում յերրորդն է:

22. Տասնամյա աշխատանքի հետեանքով նավթարդյունաբերության մեջ հետևյալ նվաճումներն ենք արել:

Ա. Նավթահանման ասպարեզում

1913 թ. հանվել է 7,358 հազար տոնն նավթ, 1920—21 թ. նավթահանումն ընկնում է, հասնելով 2,487 հազար տոննի: 1928—29 թ. հանվել է 8,683 հազար տոնն նավթ, 1929—30 թ. ծրագրված է հանել 10,480 հազար տոնն: Խորհրդային յխանության որով նավթի արտադրությունը 1913 թ. հետ համեմատած ավելացել է 42 տոկոսով, իսկ 1920 թվի հետ համեմատած—320 %-ով (ավելի քան 3 անգամ): Գազի արտադրության մեջ մեր հաջողությունները շլացուցիչ են. 1913 թ. արտադրվել է 26 հազար տոնն գազ, իսկ 1928—29 թ. 165 հազար տոնն: 1929—30 թվին ըստ ծրագրի պետք է արտադրվի 254 հազար տոնն գազ: Աճումը հավասար է 870 տոկոսի: Եքսպլուատացիոն արժեքը վերջին հինգ տարվա ընթացքում ընկել է 60 %-ով:

Բ. Հորափորման ասպարեզում

1913 թ. 171,774 մետր նավթահոր է փորվել, 1920—21 թվականին հորափորումը համարյա դադարում է, 1928—29 թ. նա հասնում է 320 հազար մետրի: 1913 թ. նավթահորերը փորում

բում եին համարյա բացառապես հարվածային ձևով (շտանգային հորափորում), 1928—29 թ. փորած 320 հազար մետրից միայն 3 հազար մետրն է հարվածային ձևով փորվել (1 %-ը): 1913 թվին հորափորման համար միայն 26 պտուտային ստանոկ է յեղել, իսկ 1928—29 թ. յեղել է 286 հատ (ավելացել է 11 անգամ): Հորափորման համար գործադրվող թանգարժեք խողովակները գործադրումը մի քանի անգամ պակասել է: Եքսպլուատացիոն հորափորման մեջ փորելու միջին ամսական արագությունն ավելացել է. 1913 թ. նա յեղել է 30 մետր, իսկ 1928—29 թվին—85,2 մետր: Հորափորման ինքնարժեքը վերջին հինգ տարվա ընթացքում պակասել է 40,4% (պտուտային հորափորման մեջ 50%): Հորափորման գործում մեծ փոփոխություն է մտցնում Բազլի ինժեներ Ի. Ս. Կապելյուշնիկովի հնարած տուրբինային հորափորման նոր ձևը, վորը տեխնիկական կատարելագործումից հետո հորափորման գործի մեջ զգալի ռացիոնալիզացիա է մտցնում: Ինժեներ Սկվորցովի և Շահնազարովի գյուտերի հետեանքով գտնված է հորերի ծոման դեմ կռվելու միջոց:

Գ. Նավթի մեակման ասպարեզում

1913 թ. մշակվել է 2,365 հազար տոնն հում նավթ, 1920—21 թ.—1,959 հազար տոնն, 1928—29 թ.—6,453 հազար տոնն, 1929—30 թ. պլանով—8,200 հազար տոնն, ալիսինքն 1913 թ. համեմատությամբ 250 %-ով ավելի, իսկ 1920—21 թվականի համեմատությամբ 310 %-ով ավելի: Նավթի մշակման բնույթը զգալի կերպով փոխվել է. 1913 թ. ամենից արժեքավոր պարզ նավթամթերքներ (կերոսին, բենզին և այլն) նավթամշակման միջոցով ստացվել է 34,25%, իսկ մազութ—64,5%, իսկ 1928—29 թ.—պարզ նավթամթերքներ ստացվել է 45,6%, իսկ մազութ—53,2%: Կերոսին մշակող գործարանների ուժով 1924—25 թ. համեմատությամբ ավելացել է 2 $\frac{1}{2}$ անգամ, իսկ նավթայուղի գործարաններինը—1 $\frac{3}{4}$ անգամ: Բազլում և Բաթումում կառուցված են և այժմ կառուցվում են մի շարք նոր գործարաններ ու ապարատներ, վորոնք միանգամայն համապատասխանում են ժամանակակից տեխնիկական պահանջներին: Կառուցված ու կառուցվում են կրեկինգ գործարաններ, վորոնք 20 և ավելի տոկոս արտահանման բենզին են տալիս (փոխանակ սովորական 2—6 %-ի):

23. Ազնեվթի զարգացման տեմպը անհամեմատ ավելի է, քան սկզբում նախագծված է յեղել հնգամյա պլանով: Որինակ

հնգամյա պլանով 1932—33 թ. յենթադրվում էր մշակել 10.323 հազար տոնն նավթ, իսկ մենք արդեն 1930—31 թվին դրանից ավելին կունենանք: 1932—33 թ. յենթադրվում էր հանել 11.244 հազար տոնն նավթ, իսկ մենք 1929—30 թ. կհանենք 10.480 հազար տոնն, իսկ 1930—31 թ.—13 միլիոն տոննից ավելի, այսինքն անհամեմատ ավելի, քան ծրագրված է չեղել 1932—33 թվականի համար: 1932—33 թ. հեռու ընկած շրջաններում ծրագրված է չեղել կատարել 23 հազար մետր հետախուզական հորափորում, իսկ 1929—30 թ. նոր շրջաններում փորվելու է 30 հազար մետր, այսինքն ավելի, քան հնգամյակի վերջին տարին էր չենթադրվում:

Ժողովրդական տնտեսության զարգացման բոլոր թափեր, չերկրի ինդուստրիալացման ու գյուղի սոցիալիստական վերակառուցման հսկայական աճումը, տրակտորների գործածությունը և ավտոմոբիլային հաղորդակցության արագ զարգացումը,—այս ամենը մի շարք նոր պահանջներ է դնում նավթարդյունաբերության առաջ և նրան առաջադրում է մի շարք նոր անելիքներ: Այդ անելիքներից հիմնականներին են. զգալի չափով ավելացնել նավթահանման և նավթամշակման թափեր, ավելի ևս ուժեղացնել պարզ նավթամթերք ստանալու տոկոսը (ի նկատի առնելով, վոր անագին արագությունը աճում է կերոսինի, լիզոլինի, տրակտորներ չողելու նյութերի, ավտոմոբիլներում գործածվող բենզինի և այլն պահանջը, խիստ ուժեղացնել հետախուզությունը նոր շրջաններում, մեծագույն չափով ավելացնել հորավորման արագությունը, հետադադրվել ավելի ևս ուղիղորդված և սոցիալիստական վերակառուցման չենթադրվել նավթարդյունաբերությունը, հեծանացնել ինքնարժեքը և բարձրացնել արտադրողականությունը: Համապատասխան այս անելիքների Ազնեվթի 5-ամյա պլանը պիտի իրագործվի $2\frac{1}{2}$ տարում:

24. Խորհրդային իշխանության որով փոշ պակաս հզոր զարգացում ստացան Ադրբեջանի արդյունաբերություն մյուս հյուսիս-արևելքը: Ընդհանուր առմամբ Ադրբեջանի արդյունաբերություն ընդհանուր արտադրանքը 1923—24 թ. մինչև 1929—30 թ. (պլանով) բարձրացավ 572 տոկոսով: Առանձնապես պետք է մատնանշել, վոր մետաղարդյունաբերությունն աճել է 608%, կաշվեգործական արդյունաբերությունը—1.713%, կարի արդյունաբերությունը—2.213%, Լենինի անվան գործարանն ավելացրել է իր արտադրանքը չերկու անգամ, ցեմենտի արդյունաբերությունը— $2\frac{1}{2}$ անգամ և այլն:

Ադրբեջանի արդյունաբերության մեջ աշխատող բանվորներ-

րի թիվն (առանց Ազնեվթի) 1925—26 թ. չեղել է 8000 հոգի, իսկ 1929—30 թվին հասել է 15 հազար հոգու: Նոր կառուցված հիմնական ծախսերը 1925—26 թ. հավասար է չեղել 3,4 միլիոն ռուբլու, իսկ 1929—30 թ. 12,2 միլ. ռուբլու:

Յեթե մինչև վերջին ժամանակներս Ադրբեջանի ինդուստրիալացման հիմնական զարգացումն ընթացել է թեթև արդյունաբերություն զգույն, այժմ անագին ուղադրություն և դարձնվում ծանր արդյունաբերություն զարգացմանը: Յերկրաբանա-հետախուզական աշխատությունները պարզեցին, վոր Դաշքեսանում (Գյանջայի շրջան) գտնվում է բարձր հատկություն չերկաթահանքի մեծաքանակ պաշար: Նույնպես լավ տեսակի ծծմբա-կոլչադանի մեծ պաշար է Զրադիձորում: Այս հանքերի գոյությունը ստեղծում է բոլոր նախադրյալները, Գյանջայում խոշոր մետաղաձուլական գործարան կառուցելու և Ադրբեջանում խոշոր ծծմբաթթվային արտադրություն ստեղծելու, վորը կծառայի ամբողջ Անդրկովկասին, մասամբ էլ հարավային Ռուսաստանին: Գյանջայում ծրագրվում է նաև ջրանցքային կառուցումներ անել և վոտոգման պարարտանյութի արտադրություն ստեղծել:

Ադրբեջանի ելեքտրոֆիկացիայի հարցը վերջին տարիներս զգալի կերպով առաջ է գնացել: Այժմ վերջնականապես վորոշված է Գյանջայում մեծ ուժանակա հիդրոէկայան կառուցել Կարա-Մախկալի վրա, վորը 51 հազար կիլովատ ուժ կունենա, իսկ մոտակա տարիների ընթացքում կլայնացնվի և կհասնի 66 հազար կիլովատի: Նույնու հիդրոէկայանը (580 կիլովատ ուժով) կառուցված-վերջացած է և այս տարի կսկսվի Նուխու չերկրորդ հիդրոէկայանի կառուցումը: Այս տարի կավարտվեն Ղուբայի, Զաքաթալայի և Ստեփանակերտի հիդրոէկայանները և կսկսվի Լենքորանի, Շամախու և Գյոքչայի հիդրոէկայանների կառուցումը:

25. Ադրբեջանի արդյունաբերության առաջ դրված անելիքները կիրագործվեն միայն այն պայմանով, չեթե լայն բանվորական մասսաները մեծ չափով մասնակցեն արտադրությունը կառավարելուն, բանվորներին համարձակորեն ու լայն չափով առաջ քաշեն՝ դեկավար տնտեսական աշխատանք տանելու, չեթե բանվորական մասսաների ակտիվությունն, ինքնագործունեությունը և ստեղծագործական ձեռներեցությունը զարգանա, չեթե հետադադրվել ավելի ևս աճեն սոցիալիստական մրցությունն ու հարվածայնությունը և չեթե խստորեն առաջ տարվի միանձնյա վարչությունը: Կուսակցական և պրոֆմիտոթենական կազմակերպությունները պետք է մեծագույն ուղադրություն դարձնեն Ադրբեջանի արդյունաբերության հետագա զարգացմանը:

Ընթացիկ տնտեսական տարվա սկզբում նավթարդյունաբերութեան մեջ տեղի ունեցած քանակական ճեղքվածքներին վերջ տալուց հետո, մենք այժմ պետք է ծածկենք այդ առաջին ամիսների պակաս թողածը և իրականացնենք վորակական ցուցանիշները՝ իջեցնենք ինքնարժեքը և բարձրացնենք աշխատանքի արտադրողականութունը։ Ադրբեջանի խորհրդայնացման տասնամյակի տոնին հաշվի առնելով մեր նվաճումները՝ միաժամանակ նա պետք է արդյունաբերական-ֆինանսական պլանների իրագործման ու գերազանցման յեղակետ ծառայի։

II. ՄԵՐ ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐԸ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՍՊԱՐԵԶՈՒՄ

26. Հոկտեմբերյան հեղափոխութունը և նրան հաջորդած Ադրբեջանի ապրիլյան հեղափոխութունը, վորը հաստատեց պրոլետարիատի ղեկավարության, հիմնովին փոխեցին գյուղական տնտեսութեան զարգացման պայմաններն ու ընթացքը։

Հիմնովին փոփոխվեցին հողային հարաբերութունները. գյուղի տնտեսական ձևերի զարգացման նոր տիպ, նոր ուղղութիւն ստեղծվեց։ Զուկուրին հասցրած ամեն տեսակի ոգնութիւնը, միջակին աջակցելն ու նրա ամրանալը, կուլակային տարրերի դեմ մղած կռիվը—ապահովեցին սոցիալիստական սեկտորի զարգացումը գյուղական տնտեսութեան մեջ։

Մինչև խորհրդային Ադրբեջանի հողային հարաբերութիւնները բնորոշվում էին նրանով, վոր մի կողմից, գյուղացիութեան վրա անսահմանորեն խեղճում էին բեկը, խանը, ազալարն ու կալվածատերը, վորոնց պաշտպանում էին վոստիկանական ապաւարտն ու որենքը, իսկ, մյուս կողմից, գոյութիւն ունեւ ճնշված, ամեն տեսակի հիվանդութիւններով (սիֆիլիսով, արախոմալով և այլն) վարակված, համարյա ամբողջովին անզրադետ, տնտեսապես ու քաղաքականապես իրավագուրկ գյուղացիութիւնը։ Ադրբեջանի գյուղական տնտեսութիւնը չափազանց հետամնաց էր, վորովհետև գոյութիւն ունեւին բազմաթիւ կալվածատիրական, խան-բեկական տիրապետութիւններ, զանազան տուրքեր, հողամասերը չափազանց անհավասար էին բաժանված առանձին գյուղական համայնքների մեջ, գյուղացիական հողագտադրծման ձևերն անկանոն ու անհարմար էին (հողամասերը գյուղից հեռու էին ընկած, իրարից կտրված և այլն)։ Տնտեսութեան բոլոր ճշգրտներն եքստենսիւ բնույթ էին կրում։ Դաշտաբուծական սիստեմը կանոնավորված չէր, դաշտերի մշակման տեխնիկան չափազանց հետամնաց էր, մշակման գլխավոր գոր-

ծիքներն էին խիշն (արորը) ու ցաքանը, բերքատուութիւնը չափազանց ցածր էր և հաճախ չէր ծածկում գյուղացու արած ծախսերը։

Դերակալում էր քոչվորական անասնապահութիւնը, վոր մշտական կերպով բավականաչափ ապահովված չէր։ Սրանից հետևում էր անասունի ցածր վորակը. անասունն ազնվացեղ չէր, մանր էր և քիչ արտադրող։

27. Իմպերիալիստական պատերազմն, ազգամիջյան ընդհարումներն, անարխիալի տարիներն ու մուսավաթիստների տիրապետութիւնը ցնցող ազդեցութիւն գործեցին գյուղական տնտեսութեան վրա։

Մուսավաթիստների ու դաշնակիների վառած ազգամիջյան պատերազմի հրդեհն Ադրբեջանում վերջնականապես քայքայեց գյուղական տնտեսութիւնը՝ թալանի ու կործանման յենթարկելով ամբողջ ռայոններ։

Մուսավաթի ղեկավարութեան որով մի քանի գովառներում ազգաբնակչութեան քանակը նախապատերազմական ժամանակի հետ համեմատած կրճատվել է համարյա 20 տոկոսով. Դյուղական ազգաբնակչութիւնը պակասել է ավելի քան 350 հազար հոգով։ Տասնյակ հազար շենքեր քանդվել ու այրվել են, ավելի քան 280 բնակված վայր դատարկվել են։ Դրա հետևանքով Ադրբեջանում համարյա բոլորովին դադարեցին բամբակ ցանել (1921 թ. —500 դեսյատին). շերամապահութիւնն անհետացավ, պտղատու ծառերի ու խաղողի այգիները քանդվեցին, այրվեցին ու անխնամ մնացին։ Անասնապահութիւնը, մանավանդ վոչխարաբուծութիւնը ավելի քան յերկու անգամ կրճատվեց։ Արտադրութեան միջոցները վոչնչացման կամ լիակատար անպետքութեան մատնվեցին։ Խորհրդային իշխանութեան նախորդակին բոլոր գյուղացիական տնտեսութիւնների միայն 8 տոկոսը գյուղատնտեսական գործիքներ ունեւ։ Յեթե դրան ավելացնենք, վոր հողային հարաբերութիւնները խիստ խճճված էին, գյուղացիների և բեկերի ու խաների հարաբերութիւնները չափազանց լարված, թուրքերի և հայերի մեջ ազգային անտոգոնիզմ էր տիրում, իսկ ուրիշ ազգային փոքրամասնութիւնները քայքայված էին,—այն ժամանակ ադրբեջանական գյուղի պատկերը խորհրդայնացումից առաջ լիակատար կլինի։

28. Բնական և, վոր մուսավաթիստների քայքայած Ադրբեջանի գյուղական տնտեսութիւնը Կոմունիստական Կուսակցութեան ու խորհրդային կառավարութեան առանձին հոգատարութեան առարկա դարձավ։ Խորհ. իշխանութիւնը, մանավանդ վեր-

շին ժամանակներս, բացառիկ ուշադրութիւն դարձրաւ գյուղական տնտեսութեան վերականգնման, գյուղացիների կուլտուր-սոցիալական կենցաղի և գյուղական տնտեսութիւնը նոր սոցիալ-տնտեսական հիմունքներով վերակառուցելու խնդիրներին: 1920 թ. մայիսի 5-ի դեկրետով բոլոր հողերը գյուղացիութեանը տրվեցին՝ ոգտագործելու համար: Մինչև 1920 թ. վերջը գյուղացիներին 582,000 հեկտ. հող տրվեց: Մասնավոր-կալվածատիրական մնացած հողերը գյուղացիներին բաժանեցին 1921 թ.: Գյուղացիութեանն ընդամենը մինչև 1 միլիոն հեկտար բեկական ու կալվածատի-րական հող ստացաւ:

Վճռականապէս վերջ տալով անցյալ աշխատանքների թե-րութիւններին, մասնավորապէս չունենորների մեջ տարվող աշ-խատանքի թերութիւններին, կուսակցութիւնն ու խորհրդային իշխանութիւնն ապահովում են գյուղի սոցիալիստական շինա-բարութեան հաջողութեան պայմանները:

1922 թ. դեկտեմբերի 9-ին Ագրքեջանի Կենտգործկոմը հաւ-տատեց աշխատանքային հողօգտագործման կանոնադրութիւնը, վորը վորոշում է հողօգտագործման կարգն ու ձևերը, իսկ 1923 թ. հունիսի 15-ին Ագրքեջանգործկոմը հաստատեց Սորհրդային Ագրքե-ջանի Հողային Կոդեքսը, վորն ընդգրկեց աշխատանքային հողա-շինարարութեան կանոնադրութիւնը և հանրապետութեան ամ-բողջ հողային օրենսդրութիւնը:

Սակայն այս բոլոր միջոցները հողով ամբողջովին չապա-հովեցին չունեոր ու միջակ գյուղացիական մասսաներին: Հողա-յին հարաբերութիւնները կարգավորելու համար 1923 թվակա-նից սկսվեցին ներգյուղային և միջգյուղային հողաշինարարական աշխատանքները, վորոնք շարունակվեցին մինչև վերջին ժամա-նակներս: Ի նկատի առնելով, վոր կուլակային տարբերը մեծ քանակութեամբ ավելորդ հողեր ունին, կուսակցութիւնը վեր-ջին տարվա ընթացքում շրջաններում ավելորդ հողերը հետ վերցնելու քաղաքականութիւն է տանում: Այս ճանապարհով չունեոր ու միջակ գյուղացիները, վորոնք բավարար քանակու-թեամբ հող չունենին, մի քանի հազար հեկտար լրացուցիչ հող ստացան:

29. Իր տասնամյա գոյութեան ընթացքում խորհրդային իշ-խանութիւնն Ագրքեջանում ահագին աշխատանք է կատարել գյուղական տնտեսութեան բոլոր ճյուղերում:

Գյուղական տնտեսութեան արտադրականութիւնը բարձրաց նելու և համայնեցման տեւալն արագացնելու նախապայմաննե-րից մեկն է՝ հողային տերրիտորիայի կազմակերպումը, այն է

հողաշինարարութիւնը, մեկտրացիան ու վերաբնակեցումը: Մեծ կործ է կատարված կոլեկտիւների, սովխոզների ու չքավոր-միջա-կային մասսաների հողաշինարարութեան համար:

Մեկտրացիայի բնագավառում աշխատանքներ են կատար-ված ինժինեռական-վոռոգման սխեման ու ջրհանների վերա-կանգման համար, վոր քանդված էին մինչև խորհրդայնացումը: Նշված ու մասամբ կատարված են Մուղանի, Միլի և մյուս ու-յոնների դաշտերը վոռոգելու գործերը:

Տեղական արխերով ջրվող հողերի տարածութիւնը, վոր 1921 թվին 242 հազար հեկտար էր, 1927-ին 367 հազար, 1929-ին հասել է 508 հազարի:

Ինժինեռական սխեմաներով ջրվող հողերի տարածութիւ-նը 1917 թվին յեղել է 50 հազար հեկտար՝ իսկ 1930-ին՝ մոտ 60 հազար: Մինչև պլաներագին Ագրքեջանում գործել է 140 ջրը-հան, 1921-ին գործող ջրհանների թիվը յեղել է 58, իսկ 1930-ին — 120, չհաշված նոր շինվողները:

Վերջին տարիների ընթացքում Ագրքեջանում մի շարք խոշորագույն աշխատանքներ են կատարված ջրային սխեմաների վերակառուցման համար՝ նախագծեր և ուրվագծեր կազմելու վե-րաբերմամբ: Մուղանի վոռոգումը վերակառուցելու-գարգացնե-լու և Միլի ու Մուղանի դաշտավայրերը վոռոգելու յերեք հսկա-յական ջրամբարներ հիմնելու հոյակապ նախագիծն է կազմված: Վերջին նախագծի համաձայն՝ Արաքսը 200 հազար հեկտար ջրե-լու փոխարեն՝ կջրի մոտ 500 հազար հեկտար:

Սորհրդայնացումից հետո հանրապետութեան տերրիտորիա-յում վերաբնակեցված է 10 հազար տնտեսութիւն, 50 հազար նորաբնակներով:

Բոլոր վերաբնակվածներին ոգնութիւն է ցույց տրվել ագ-րոկուլտուրական ուժերով և բժշկական միջոցներով, ինչպէս և տրվել են անհրաժեշտ գյուղատնտեսական ինվենտար, սերմեր, կառուցողական նյութեր ու անհրաժեշտ վարկ:

30. Սորհրդայնացումից հետո յերկրագործութեան բնագա-վառում նշանավոր հաջողութիւններ են յեղել:

Հանրապետութեան ընդհանուր ցանքային տարածութիւ-նը, վոր 1921 թվին յեղել է 560 հազար հեկտար, 1929-ին հասել է 1 միլիոն 65 հազարի, այսինքն գրեթէ յերկու անգամ ավե-րացել է:

Տեխնիքական կուլտուրաների տարածութիւնը 1914 թվին յեղել է 9 հազար հեկտար, 1929-ին—123 հազար, 1930 ին ալդ

տարածութիւնը մինչ-պատերազմյանի համեմատութեամբ 40 անգամ ավելի կլինի:

1921 թվին յեղել է 101 հազար ձի, 1930 ին աչդ թիվը հասել է 187 հազարի: Խոշոր յեղջուրավոր անասունների թիվը 887 հազար 500 ից հասել է մի միլիոն 471 հազարի, վոչխարներն ու այծերը մի միլիոն 7 հազարից՝ 3 միլիոն 32 հազարի:

Անասնապահութեան զարգանալուն նպաստել է հանրապետութիւնում անասնաբուժական ոգնութեան կազմակերպումը, ժանդարտի ու ամեն տեսակ վարակիչ համաճարակների, որինակ սիրիքախտի, յեղջուրավոր անասունների համաճարակ թութերի բորբոքման, սապիլ և այլ հիվանդութիւնների դեմ տարվող պայքարը:

Պարսկական ամբողջ սահմանագծով անասնաբուժական-սանիտարական կետեր են կազմակերպված, պահպանողական-կարանտինային գիծ և ստեղծված, ինչպես և գավառակային-անասնաբուժական ցանց և կազմակերպված Ադրբեջանի բոլոր շրջաններում:

Ահագին աշխատանք է կատարված նուշնպես և անտառային տնտեսութեան, խաղողաբուծութեան ու գինեգործութեան, այգեգործութեան ու բանջարաբուծութեան, ձկնային տնտեսութեան, շերամապահութեան ասպարեզում և այլն:

Գյուղական տնտեսութեան բոլոր ճյուղերում արդեն նշանավոր չափերով անցել են մինչպատերազմյան չափերից:

31. Ահագին աշխատանք է կատարված ժամանակակից գիտութեան և տեխնիկայի նվաճումները գյուղական տնտեսութեան մեջ գործադրելու համար: Յեթե մինչ հեղափոխութիւնն Ադրբեջանում առհասարակ փորձնական-հետազննական հիմնարկութիւններ գոյութիւն չուներին, ապա խորհրդայնացման 10-ամյակին Ադրբեջանը փորձական գործի կազմակերպման կողմից՝ Անդրկովկասում առաջին տեղերից մեկն է բռնում:

Ադրբեջանի Խորհրդային իշխանութեան 10 տարիներում կազմակերպված է 21 փորձնական հիմնարկութիւն տնտեսութեան բոլոր ճյուղերի վերաբերմամբ՝ 35 գիտական-փորձնական բաժիններով:

Զարգացրած է ուղեբեռնութեան կայարանների ցանցը (84 կայարան):

Փորձնական հիմնարկութիւնների անձնական կազմը ներկայումս հասնում է 470-ի, վորոնցից 215-ը գիտական ու տեխնիկական գործիչներ:

Պակաս ուշադրութիւն չի յեղել դարձված ագրո-ոգնութեան և ագրո-պրոպագանդի հարցերին, ինչպես և գյուղական բնակչութեան լայն ագրոնոմիզացիայի հարցերին:

Մինչև հեղափոխութիւնն Ադրբեջանում ընդամենը 60 գյուղատնտես և յեղել Միայն խորհրդայնացումից հետո է, վոր գյուղատնտեսն սկսում է գյուղի կյանքում դեր խաղալ:

Յեթե 1921 թվին խորհրդային գյուղատնտեսների թիվը 15-ից չի անցել, ապա 1930-ին գյուղատնտեսների թիվը հասել է 250-ի:

Տաս տարվա ընթացքում գյուղատնտեսները կազմակերպել են 2000-ից ավելի ցուցական հողամասեր, մոտ 3000 դասախոսութիւն են կարդացել և գյուղական տնտեսութեան վերաբերող կարճ ժամանակյա կուրսերն անցել է 10 հազարից ավելի գյուղացի: 1930 թվին գյուղատնտեսական պատրաստութիւն է տրված 30 հազար գյուղացու: Ամեն տեղ գյուղացիութեան շարքերում գյուղատնտեսական անդրադիտութիւնը վերացնելու, ագրոնոմիքում կատարելու աշխատանք է տարվում և այլն:

Խորհրդայնացումից հետո շատ ուժեղացել է գյուղատնտեսական մեքենա ու գործիք մատակարարելու գործը: Կուսակցութիւնն ու Խորհրդային իշխանութիւնն գործով սոցիալիստական արդունաբերութեան և գյուղական տնտեսութեան միջև արտադրական կապ են ստեղծում:

Յեթե 1921 թվին Ադրբեջանում յեղել է 30 հազար յերկաթե գութան, ապա 1930 թվին դրանց թիվն անցել է 60 հազարից, յերկաթե ցաքանների թիվը յեղել է մոտ 6 հազար, այժմ 13 հազարից ավելի է: Զանազան ցանիչներ յեղել են 800, այժմ 3 հազարից անց է: Յեթե մինչև 1920 թիվն Ադրբեջանը բոլորովին չգիտեր, թե ինչ է տրակտորը, այժմ ունի մոտ 120:

Վերջապես Ադրբեջանում լայնորեն ծավալված է յեղել պայքարը ֆեոստոսների դեմ:

32. Ադրբեջանի գյուղական տնտեսութիւնը վերակառուցելու գործում մեծ դեր է խաղացել գյուղացիութեան չքավոր-միջակային խավերին վարկ բաց թողնելը:

1923—24 թվին վարկ բաց թողնելու և կոնստրուկտացիայի կարգով գյուղացիութեանը տրվել է 390 հազար բուրի. 24—25 թվին՝ 2 միլիոն 836 հազար, 1925—26 թվին՝ 3 միլիոն 167 հազար, 1926—27 թվին՝ 4 միլիոն 553 հազար, 1927—28 թվին՝ 9 միլիոն 268 հազար, 1928—29 թվին՝ 8 միլիոն 545 հազար,

1929—30 թվին—15 միլիոն 608 հազար, իսկ 1930—31 թվին պետք է տրվի 36 միլիոն 726 հազար բուբլի:

Զնաշված բնակչության միջոցները՝ գյուղական տնտեսության բոլոր աղբյուրների մեջ է մտցրված:

1928—29 թվին 19 միլիոն 500 հազար բուբլի:

1929—30 » 42 միլիոն բուբլի:

Բնակչության ու ձեռնարկությունների միջոցների հետ միասին մտցրված է 60 միլիոն բուբլի, 1930—31 թվին գյուղական տնտեսության մեջ մտցրած փողի գումարը կհասնի 270 միլիոն բուբլի, վորից բնակչության ու ձեռնարկությունների մեջ մտցրածը՝ 59 միլիոն բուբլի:

Վերջին տարիներս գյուղացիությունը քաշված է չեղել բոլոր տեսակի գյուղատնտեսական կոոպերատիվների մեջ: Մի շարք աշխատանքներում բամբակալին ընկերությունների մեջ են քաշված աշխատի գրեթե բոլոր տնտեսությունները: Աղբյուրների գյուղացիական տնտեսությունների մեծ մասը քաշված է սպառողական կոոպերացիայի մեջ:

33. Կոոպերացիան գործի հաջողությունների ու պրոլետարական պետության կողմից գյուղացիությունը ցույց տված արտադրական ոգնությունն աճման շնորհիվ աճել է չքավոր ու միջակ մասսաների ձգտումը կոլեկտիվ տնտեսություն մտնելու, ըստ վորում առանձնապես աճել է գյուղական տնտեսության սոցիալիստական ճյուղն ներկա ցանքսային կամպանիայի ժամանակ:

Տեղերում կատարված սխալների հետևանքով տնտեսությունների մի մասը հեռացել են կոլխոզներից և 1930 թվի ապրիլի 10-ին կոլխոզներում մնացել է 50 հազար տնտեսություն, կամ Աղբյուրների բոլոր տնտեսությունների 15%-ը:

Տեղերում կոլխոզային շարժման կամավոր լինելը խախտել են ու կոլխոզների ստորին ձևերից թոել բարձրագույններին. այդ սխալները լիկվիդացիայի լենթարկելով՝ կուսակցությունը ու խորհրդային իշխանությունը կապահովեն գյուղական տնտեսության վերակառուցման հաջողությունները:

Միաժամանակ աճում է և սովխոզային շինարարությունը: Բացի Աղբյուրներում գոյություն ունեցող 15 սովխոզներից՝ 1930 թվին պետք է աշխատեն մի շարք նոր՝ բամբակի, կենսափի, վոլխարապահական, մսա-կաթնա-տնտեսական, բանջարանոցային պտղաբուծական և ուրիշ սովխոզներ:

1930 թվի գարունքից սկսել են աշխատել յերկու մեքենատրակտորային ուժեղ կայաններ:

Գյուղական տնտեսության բարձրանալը, կապված իր սոցիալիստական վերակառուցման հետ՝ կարագացնեն նրա հետամնացությունը վերացումը և ամենաարժեքավոր հում նյութերով կապահովել վոչ միայն խորհրդային Աղբյուրների, այլ և ամբողջ խորհրդային Միության բուռն թափով զարգացող սոցիալիստական արդյունաբերությունը: Բացի արդեն արտադրվող բամբակից ու կենսափից՝ Աղբյուրներում մ պետք է զարգացնեն մի շարք արևադարձային բույսեր, առաջին հերթին՝ կաուչուկ տվող բույսեր, վորպեսզի խորհրդային Միությունն ազատվի արտասահմանից կաուչուկի վերաբերմամբ կախումն ունենալուց:

Բաց այդ վերելքը հնարավոր է միայն կուլակության դեմ պայքար մղելով: Ներկայումս գյուղում նկատվող դասակարգային սրված պայքարը պահանջում է ամեն կերպ կազմակերպել բաժնակներին ու չքավորներին՝ միջակների հետ միացած՝ կուլակի դեմ կռիվում համար:

Կուսակցությունն ու խորհրդային իշխանությունը գյուղական տնտեսության սոցիալիստական ճյուղը զարգացնելով՝ առանձին ուշադրություն են դարձնում չքավորներին՝ կազմակերպելու և նրա ու միջակի դաշինքն ամրապնդելու գործին՝ պայքարելու կուլակի և նրա այն փորձերի դեմ, վոր կուլակն առնում է գյուղում սոցիալիստական շինարարությունը քանդելու համար՝ սահմանափակելով նրա շահագործական ձգտումները, և նրան, վորպես դասակարգի վոչնչացնելով ամբողջապես կոլեկտիվացնելով ասպրոններում:

Գյուղի հիմնական միջակ մասսաների հետ կռած հաստատուն դաշինքի հիմունքով, վճակախորհն հաղթահարելով կուսակցական գծի ազավադումները գյուղում և արմատից դուրս պոկելով միջակի վերաբերմամբ լոկ վարչական միջոցներ գործադրելու ամեն մի փորձ, կուսակցությունն ու խորհրդային իշխանությունն իր համար խնդիր է դնում ներկա գյուղատնտեսական կամպանիայում՝ շարունակել ցանքսային տարածության ընդարձակումը, տնտեսապես ամրապնդել արդեն ստեղծված կոլխոզները—բաժնակ-չքավոր-միջակ մասսաների ախտիվության մասսայական աճման, գյուղական տնտեսության աղբյուրների բարձրացման հիմունքներով:

III. ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ԱՍՊԱՐԵՋՈՒՄ

34. Ազրբեջանի աշխատավոր մասնաճյուղերի կուլտուրան, վոր ցարիզմի ժամանակ հալածվում էր ամեն կերպ, բուռն կերպով ծագել է միայն մուսավաթիստներին տապալելուց ու պրոլետարիան դիկտատուրա հաստատելուց հետո:

«Մեր հայրենիքի սահմաններում ապրող բոլոր ազգերի կրթության վերջնական նպատակը անպայման պետք է լինի նրանց ուսուցումն ու ձուլումն ուս ժողովրդի հետ».—ասում էր ժողովրդական կրթության ցարական մինիստրության կարգադրությունը:

Միմիայն Հոկտեմբերյան հեղափոխությունն ազատեց տաճարային ժողովրդներին այդ վիճակից, հնարավորություն տվավ նրանց կուլտուրայի զարգացման և բոլոր ազգությունների համար կարելի դարձրավ իրանց մայրենի լեզվից ուղղակի՝ հասարակական ու պետական ամբողջ կյանքում:

Սորհրդային իշխանության պայմաններում՝ ազգային կուլտուրայի շինարարությունը սերտ կապված է Սորհրդային Միության մեջ սոցիալիզմ կառուցելու հետ. «Պրոլետարական կուլտուրան, վոր իր բովանդակությամբ սոցիալիստական է, արտահայտության գանազան ձևեր ու միջոցներ և ընդունում սոցիալիստական շինարարություն քաջված գանազան ժողովուրդների մեջ նայած լեզվի, կենցաղի և այլ տարրերով յուրենքին: Պրոլետարական՝ ըստ բովանդակության, ազգային՝ ըստ ձևի, — այսպես է այն համամարդկային կուլտուրան, դեպի վորը տանում է սոցիալիզմը» (Մտալին):

1920 թվի մայիսի 12-ին հայտարարվել են խորհրդային իշխանության հիմնական սկզբունքները՝ Ազրբեջանի ժողովրդական կրթության ասպարեկում:

Թե միջին և թե բարձրագույն դպրոցների հին, ալանդակ տիպը կփոխարինվի պոլիտեխնիքականով — պրոֆեսսորնալ կրթության կատարելագործված ձևով: Դասավանդումը մայրենի լեզվով կտարվի և հնարավորության չափով՝ տղաներն ու աղջիկները միասին կսովորեն: Դպրոցն վոչ միայն մատչելի կդառնա, այլ և պարտադիր, ազատ անցումով մի աստիճանից մյուսը: Աշխատավորներին Սորհրդային Ազրբեջանի բոլոր դպրոցները մտցնելու հնարավորություն տալու համար՝ վերացվում է վորեք ուսման վարձ:

Այդ խնդիրները, մասսայական անդրագիտությունը վերացնելու հոգածություն հետ միասին՝ անցած տաս տարիներում կա-

ռավարության և ժողովրդական կրթության որդանների գործունեության հիմք են կազմել. դեռ Ազրբեջանի խորհուրդների 1-ին համագումարը առաջադրել է «բոլոր կառավարական որդաններին, ինչպես որենք ամենամեծ ուղղությունը դարձնեն լուսավորության որդաններին և նրանց ամեն մի կարիքը բավարարեն առաջին հերթին»:

35. Սորհրդային հանրապետությունը ցարական իշխանությունից մասսայական անդրագիտություն և ժառանգել: Ներկա Ազրբեջանի բռնած տերրիտորիայի վրա ցարական կառավարության ժամանակ գրագիտության տոկոսը կրիայի քայլերով է բարձրացել. 20 տարվա մեջ (1897 թվից մինչև 1917 թվի) 6,3 տոկոսից դառել է 9,3 տոկոսի, իսկ գլուգում գրեթե առանց բացառության բոլորն անդրագիտ են չեղել: Անդրագիտությունը վերացնելու աշխատանքը կատարելով՝ 1921 թվից մինչև 1930 թ., այսինքն 10 տարվա ընթացքում այդ տոկոսը գրեթե 3 անգամ աճելացել է, 11,2 տոկոսից հասնելով 30 տոկոսի:

1914—15 թվին Ազրբեջանում տարրական դպրոցների թիվն է չեղել 942, աշակերտներինը՝ 62 հազար 788, դպրոցների թիվը 1919—20 թվին իջել հասել է 643-ի, իսկ աշակերտներինը՝ 73 հազար 78-ի:

Սորհրդայինացման մոմենտից պարտադիր ուսում մտցնելու հաստատուն ուղղությունն է վերցնվում և դպրոցների ցանցը սկսում է աճել բուռն թափով (այս տարի դպրոցների թիվն է 1479, աշակերտներինը՝ 188 հազար 296): 1928 թվին Կենտրոնական Գործադիր կոմիտեի նստաշրջանը դեկրետով հաստատում է ընդհանուր պարտադիր ուսում մտցնելու ժամկետները ժողովրդական ամբողջ տնտեսության աճման ընդհանուր թափի ու բնակչության համապատասխան չափով աճած կուլտուրական պահանջների հետևանքով՝ Ազրբեջանի Կենտրոնական Գործադիր կոմիտեի սահմանած ժամկետները (1936—37) զանազա են համարվում և ամբողջ հանրապետությունում ընդհանուր պարտադիր ուսում մտցնելու տարի է ընդունվում 1932—33 թվին, այնպես, վոր հենց առաջիկա տարում ընդհանուր ուսում մտցնվի բոլոր քաղաքներում, ֆաբրիկ-գործարանային շեններում ու ամբողջապես կուլեկտիվացնվող ոայոններում:

36. Չկա ժողովրդական կրթության մի բնագավառ, վորտեղ ցարիզմն ու մուսավաթական կառավարությունն այնպիսի վորդումելի ժառանգություն թողնեին, ինչպես պրոֆեսսորնալ կրթության բնագավառում:

Պրոֆեսորները կրթական հիմնարկությունների ցանցը չընչին և յեղել (ընդամենը—չորս), տեխնիկական գիտելիքները դրա-րոցից դուրս տարածելու գործը բոլորովին կազմակերպված չի յեղել: Բնակչության ընդհանուր անգրագիտությունն ու ագի-տությունը համապատասխանել և ել ավելի տեխնիկական ան-գրագիտությունը: Գրանցվել և բացատրվում աշխատանքի արտա-դրականության չափազանց ցածր լինելը:

Տեխնիկական գրագիտությունը բարձրացնելու համար բազ-մատեսակ դպրոցական հիմնարկությունների ցանց և ծավալվել՝ սկսած բարձրագույն դպրոցներից ու տեխնիկումներից մինչև ֆարքիկ-գործարանային աշակերտություն դպրոցներն ու բազմա-թիվ կարճամասնակյա ու չերկարժամանակյա կուրսերը:

Այժմ գոյություն ունին 5 բարձրագույն դպրոցներ՝ 5518 ուսանողներով, 40 տեխնիկում՝ 10,000 ուսանողներով և դանա-դան դպրոցական հիմնարկություններ, վերտեղ սովորում են 10,507 հոգի: Անցած տարիները բաց են թողնված 2,221 բարձր վորակի ու 3,401 ել միջին վորակի մասնագետներ:

Բարձրագույն դպրոցների պրոլետարացման վրա առանձին ուշադրություն և դարձրված: Սովորող բանվորների ու գյուղա-ցիների տոկոսը տեխնիկումներում հավասար և 62,4 տոկոսի, բարձրագույն դպրոցում՝ 56,7 տոկոսի:

Սոցիալական կազմի հետագա բարելավումը պետք և շարու-նակվի անշեղ կերպով, թոշակներով ու կոնտրակտացիայով լի-վին ընդգրկելով պրոլետար և չքավոր ուսանողներին:

37. Կառավարության ղեկավարացիայի համաձայն՝ մայրենի լեզվով դպրոցի սկզբունքը ավելի ու ավելի լայնորեն և իրա-գործվում: Յեթե մուսավաթական կառավարության ժամանակ դասավանդումը դպրոցներում 2—3 լեզվով և տարվել, ապա այժմ 11 ժողովուրդների մայրենի լեզվով դպրոցներ կան: Հետագայ ժողովուրդների համար լատինական այբուբենով սկսական դիր և ստեղծված ու հատուկ դասադրքեր են տպագրված:

Նույնպես միջոցներ են ձեռք առնված, վորպեսզի ազգային փոքրամասնությունները լիովին ապահովեն մայրենի լեզվով տարվող լիկալաններով ու քաղկրթական հիմնարկությունների ցանցով:

38. Թուրք աշխատավորների կուլտուրական ուժերի և տըն-տեսական կյանքի կատարյալ զարգացման համար պայմաններ ստեղծելու նպատակով՝ ձեռնարկված և թուրքերեն լեզվով բարձ-րագույն դպրոց ստեղծելու գործին: Այդ նպատակով միջոցներ են

ձեռք առնվում թուրքերեն լեզվին տիրապետող գիտական գոր-ծիչների կադրեր պատրաստելու:

Յեթե մուսավաթի ժամանակ թուրք գիտական գործիչներ բոլորովին չկային, ապա խորհրդային իշխանության գոյության 10 տարիներում մենք արդեն 200-ից ավելի թուրք գիտական գործիչներ ունենք:

Թուրքիզացիայի հաջողությունները յերևում են հետևյալ թվերից:

Բարձրագույն դպրոցների ակադեմիական պերսոնալի կազ-մում թուրք գիտական գործիչների թիվն է.—

Աղբը. Պետական համալսարանում	—67 հոգի (42,2%)
» Պոլիտեխնիկական ինստիտուտում	—34 » (20,6%)
» Գյուղատնտեսական »	—19 » (26,8%)
» Պետ. Գիտակ.—Հետազոտ. ինստի-տուտում	—28 » (51%)
» Բարձրագույն Մանկավարժական ինստիտուտում	—34 » (90%)

Բարձրագույն մանկավարժական ինստիտուտում դասավան-դումը ամբողջապես թուրքերեն և, այդպես և մասամբ ել Աղբը-րեջանի պետական համալսարանում, դասավանդման թուրքիզա-ցիա և պատրաստվում գյուղատնտեսական ինստիտուտում և Աղբըրեջանի պետական համալսարանի բժշկական ֆակուլտե-տում:

39. Աղբըրեջանի պայմաններում առանձին նշանակություն և ստանում կանանց դպրոցական հիմնարկությունների մեջ քա-շելը: Այդ կազմից մեր ունեցած հաջողությունները ընտանիքում ու կենցաղում կատարված բեկումն են ցույց տալիս: Բոլոր տե-սակի դպրոցներում աղջիկների ընդհանուր թիվը հասել և 99 հազար 303-ի, վորոնցից 40 հազար 89-ը թրքուհիներ են (1914-15 թվի համեմատությամբ՝ աճումը 310%-ի, իսկ թրքուհիներինը՝ 1839,7%):

Կայսրեն ծավալվել և քաղաքավարների գործունեությունը, վորոնք բնակչության խորքերը թափանցող մասնաշաղկա-հիմնարկությունների միանգամայն նոր կատեգորիաներ են ստեղծել: Գրադարանները, խրճիթ-ընթերցարանները, կինոն ու ռադիոն դյուրեղում կուլտուրայի ու հառապդիմության հզոր հաղորդիչներ են դարձել: Քաղաքակրթական հիմնարկությունների ընդհանուր ցանցը հավասար և 596-ի, բացի 90 կինո-ապարա-տից ու Աղբըրեջանի շրջաններում չեղած 300 ռադիո-կետերից:

40. Անցած տարիները հիմնական նվաճումները ե թուրքական նոր այրուբները, վոր չափազանց հեշտացրել ե թուրքերեն գրել-կարդալն ու չուրացնելը:

Թուրքերեն նոր այրուբեն մացնելը, վոր Լենինի արտահայտութեամբ՝ նշանակում ե հեղափոխութիւն Արեւելքում, մուսավթների ե թուրք հին ինտելիգենցիայի միջից իրանց կողմնակիցների խիստ գիմադրութեանն են հանդիպում, լորովհետև նրանք նոր այրուբենում իսլամի պատմական հետամնացութիւնից ու արեւելյան արագիցիաներից հրաժարվելն երն տեսնում:

Նոր այրուբենի նշանակութիւնը չերեւում ե հետեյալ թվերից:

Լիովին նոր այրուբենին անցնելուց՝ Ադրբեջանի Պետհրատի հրատարակչական գործունեւութեան աճումը միանգամից սուր թռիչք ե անում ե 1928 թվի 1 միլիոն 95 հազար տիրածից՝ 1929 թվին հասնում 1 միլիոն 636 հազար ուրինակի:

Թուրքերեն հրատարակված գրքերի ընդհանուր քանակութիւնն ե 8 միլիոն 517 հազար ուրինակ (վորից 3 միլիոն 445 հազար—նոր այրուբենով). դա ցույց ե տալիս ընթերցող բնակչութեան թվի աճումը: Մի քանի անգամ ավելացել ե թուրքերեն լեզվով հրատարակվող թերթերի ու ժուրնալների թիվը:

Նոր այրուբենի անցնելը մի ավելորդ անգամ ցույց տվավ Ադրբեջանի ու նրա պրոլետարական մայրաքաղաք Բաքվի առաջնորդող դերը վոչ միայն Սորհրդային Միութեան, այլ ե արտասահմանյան Արեւելքի թուրք ժողովուրդների համար: Այդ այրուբենն Ադրբեջանից հետո ընդունվում ե Սորհրդային Միութեան բոլոր թուրք ժողովուրդների կողմից: Դրանից հետո նոր այրուբենին անցնելու հարցը դրվում ե Տաճկաստանում ե այլն:

41. Կառավարութիւնը մեծ ուշադրութիւն ե դարձրել գիտական միտքը զարգացնելու ու գիտական նվաճումները գործականում կիրառելու վրա: 10 տարում գիտական-հետազոտական ե գիտական-գործնական հիմնարկութիւնների թիվը 9 կետից հասել ե 100-ի:

Գիտական-հետազոտական աշխատանքը զարգացել ե թե բարձրագույն դպրոցական հիմնարկութիւններում, թե ինքնուրույն գիտական հիմնարկութիւններում ու գիտական ընկերութիւններում: 1920 թվին գոյութիւն ե ունեցել 2 ֆակուլտետ, իսկ այժմ մենք ունենք Ադրբեջանի պետական համալսարանի, Ադր. պոլիտեխնիքական ինստիտուտի, գյուղատնտեսական ինստիտուտի 12 ֆակուլտետները, վորոնք 10 տարում գիտական—

ուսումնական գործունեւութեան հետ միասին՝ հետազոտական ինտենսիվ աշխատանք են զարգացրել ու ավելի քան 1000 տպագրական թերթ գիտական հրատարակութիւններ բաց թողել:

Ադրբեջանի խորհրդացնայման 10 տարիների ընթացքում ստեղծված բազմաթիվ ինքուրույն գիտական հիմնարկութիւնները գիտութեան բազմատեսակ շրջաններն են ուսումնասիրում ու սպասարկում ժողովրդական տնտեսութեան ե կուլտուրական շինարարութեան զանազան ճյուղերին: Գյուղատնտեսական, ինդուստրիալ, բժշկական, մանկաբանա-մանկավարժական, բնագիտական, հասարակական գիտական, լեզվաբանական ե ուրիշ մի շարք գիտական հիմնարկութիւններ են ստեղծված, վորոնք տարեց տարի ավելի ու ավելի են ծախալում իրանց գիտական աշխատանքը:

Առանձնապես ուժեղ ե զարգացել թանկարանա-արխիվագրադարանային գործը: Կառավարական գիտական հիմնարկութիւնների հետ զուգընթաց՝ բուռն կերպով աճում են կրթական ընկերութիւնները:

Վերջապես 1929 թվի հոկտեմբերից Բաքվում հիմնված ե ԱԶԳՆԻԻ-ն—Ադրբեջանի պետական գիտական-հետազոտական ինստիտուտը, վոր գիտական գործիչներ ե պատրաստում թուրքական բարձրագույն դպրոցների համար ե Ադրբեջանի ու Արեւելքի յիւրկրների պատմութեան ու տնտեսական դրութեան գիտական պրոբլեմները մշակում:

42. Սորհրդային իշխանութեան ուրոք թատրոնների ցանցն աճել ե, վորտեղ ավելի ու ավելի մեծ տեղ ե բռնում հեղափոխական նոր ռեպերտուարը: Փալլաւն հաջողութիւններ ե ունեցել թուրքական թատրոնը, վորը հոկտեմբերի զաղափարներ լայն մասսաները մեջ մտցնող հաղորդիչ հանդիսանալով՝ միևնույն ժամանակ ավելի ու ավելի ե զեղարվեստական ձևեր ընդունում ու դուրս գալիս ինքնուրույն ստեղծագործութեան ուղին:

Մինչև հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնը Ադրբեջանը չի ունեցել իր ազգային յերաժշտական կուլտուրան ե դա զարգացել ե միայն խորհրդայնացումից հետո: Յերաժշտական կուլտուրան ավելի ու ավելի ե թափանցում աշխատավոր լայն մասսաների մեջ:

Սորհրդային իշխանութեան գոյութեան ընթացքում կինոների թիվն Ադրբեջանում հասել ե 250-ի: Շարժական կինոների միջոցով կինոֆիկացիայի ե լենթարկվում գյուղը: Ապարատներով հարուստ կինո-ֆաբրիկ ե ստեղծված:

Պրոլետարական նոր արվեստն աճում է բուռն թափով: Մի շարք յերիտասարդ ուժեր են առաջանում գեղարվեստական գրականութան (ԱզԱՊՊ), պատկերացնող արվեստների և այլ ասպարեզներում:

Արվեստի բոլոր տեսակները (թատրոն, լիբրետտո, կինո, կենդանագիր, գեղարվեստական գրականություն և այլն) յուրաքանչյուր տարի ավելի ու ավելի են սերտորեն կապվում սոցիալիստական շինարարության և կուլտուրական հեղափոխության խնդիրների հետ՝ Հոկտեմբերի զաղափարները քարոզելով կենդանի պատկերներով, գեղեցիկ խոսքով, յերաժշտությամբ ու գծավորական պատկերացումներով, ներկերով և այլն:

43. Նորհրդային իշխանությունն իր գոյություն 10 տարիներում առանձնապես խոշոր նվաճումներ է ունեցել թրքուհիների և ազատագրելու գործում: Ցարիզմի ժամանակ թրքուհիներն ազատագրելու գործում: Ցարիզմի ժամանակ թրքուհիներ, բացի քաղաքական ու տնտեսական ճնշումից՝ իր վրա երկրում նույնպես և շարիաթի ու չադրայի լուծը: Միմիայն խորհրդային իշխանությունն և հայտարարել աշխատավոր թրքուհիների ազատագրումն ու իրավունքների կատարյալ հավասարեցումը սղամարդկանց հետ:

Հետաքննալից թրքուհիներին դեպի հասարակական կյանք քաշելու հիմնական միջոց են հանդիսանում կանանց ակումբները, վորոնց մեջ առաջին տեղն է բռնում փոշի միայն Ազրբեջանում, այլ և ամբողջ Նորհրդային Միությունում «Ալի Բալբա-մովի» առաջին որինակելի ակումբը Այդ ակումբը, վոր 1930 թվի մայիսին իր տասնամյակն է տոնելու, 2000-ից ավելի թրքուհի անդամներ ունի:

Տասը տարվա մեջ 2) հազարից ավելի թրքուհիներ են այցելել ակումբի կազմակերպած դասախոսություններին, զանազան կրթություններ ու դպրոցներ են գրավում 2000-ից ավելի, ակումբի միջոցով արտագրություն մեջ են քաշված 500-ից ավելի թրքուհիներ և մոտ 500 հոգի ել ակումբում պրոֆեսիոնալ կրթություն են ստացել և այլն:

Ազրբեջանի բոլոր շրջաններում նույնպես հնարվում է կատարված թրքուհիներին արտագրության մեջ քաշելու համար: Մանկապարտեզներ ու մսուրներ են կազմակերպված. աշխատում են մի շարք կանանց ակումբներ և այլն: Շատ հազարների և հասնում այն թրքուհիների թիվը, վոր դեն են գցել չադրան:

44. Հնդամյակի վերջին, այսինքն մինչև 1932—33 թիվն Ազրբեջանում վերացված կլինի անգրագիտությունը, մտցրված

կլինի ընդհանուր պարտագիր ուսում (7-ամյակի ծավալով քաղաքներում, ֆարերկ-գործարանային շենքերում ու ամբողջապես կոլեկտիվացվող, ուսյոններում), կլինի և ուղիով կմտցվի բոլոր գյուղերը: Բանվորական համալսարաններում ուսանողների 40%-ից վոշ պակաս ինդուստրիալ բանվորներ կլինեն, բոլոր խոշոր կոլխոզներին, սովխոզներին ու մեքենայատրակտորային կայարաններին կից գյուղացիական համալսարաններ կբացվեն, իսկ ավելի մանր ընկերություններին կից՝ կուլտուր, այն հաշվով, վոր ամեն մի գյուղխորհրդի՝ կուլտուրի մի կոմպլեկտ ընկերներ:

Քաղկերթական մասնաշաղկան հիմնարկությունների ցանցով (կուլտուրայի տներ, խրճիթ-ընթերցարաններ շենքերում, ակումբներ, կուլտուրայի ուսյոնական տներ ու գյուղացու, կոլխոզիկի տներ կոլխոզներում) կապահովվեն բոլոր խոշոր սովխոզները, կոլխոզներն ու մեքենայատրակտորային կայարաններն, ինչպես և բոլոր վարչական կենտրոններն, այնպես վոր ամեն մի գյուղում խրճիթ-ընթերցարան լինի:

45. Համապատասխան զարգացում կստանան նույնպես և կալուսն ու շարժական գրադարանները: Արդյունաբերական ուսյոններում ու սովխոզներում մինչպարոցական հիմնարկությունները պետք է մտնեն բանվորների ու ծառայողների 100%-ը, իսկ կոլխոզներում 50%-ը: Նախնական հաշվով՝ տեխնիկումների թիվը կավելանա յերկու անգամ, պրոֆդպրոցները՝ 100 միավորով, բարձր տիպի դպրոցների թիվը մինչև 700, այնպես վոր բոլոր դպրոցներում սովորողների թիվը կլինի մոտ 500 հազար, մինչդեռ 1914—15 թվին չեղել է 75 հազար, 1919—20 թվին 60 հազար և այս տարի 300 հազար: Իսկ դա նշանակում է, վոր Ազրբեջանը կրթության կողմից (նայած թե ամբողջ բնակչության մեջ աշակերտներն ինչ տոկոս են կազմում) աշխարհիս առաջավոր յերկրների շարքում կլինի և, իհարկե, վերջին տեղը չբռնի այնպեղ:

ՅԵԶՐԱՓԱԿՈՒՄ

46. Փոխանակ մուսավաթական բանակի, վոր կալվածատերերի ու բուրժուազիայի շահերին եր ծառայում Նորհրդային Ռուսաստանի դեմ կովելու, ինչպես և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների դեմ կովելու և բանվորների ու գյուղացիների հեղափոխական շարժումը ճնշելու համար՝ խորհրդային իշխանությունն իր գոյության առաջին իսկ որից Ազրբեջանում իր Կարմիր Բանա-

կըն ու նավատորմին և ստեղծել, վոր հետո մտել և ամբողջ խորհրդային Միութեան զինված ուժերի ընդհանուր կազմի մեջ:

1920—21 թվին Ադրբեջանի Կարմիր Բանակի ու Նավատորմի մարտական մասերը ակտիվ մասնակցութիւն են ցույց տվել իմպերիալիստների զինված ուժերի դեմ տարվող կռիւին: Ներկայումս նրանք արթնում են խորհրդային սահմաններին:

Իմպերիալիստների անընդհատ վտանգութեաններն ու խորհրդային Միութեան դեմ իմպերիալիստական նոր հարձակումների պատրաստումը պահանջում են, վոր Կարմիր Բանակն ու Նավատորմը ուժեղացնեն խորհրդային սահմանների պաշտպանութիւնը:

Պայքարելով խաղաղութեան համար, մենք միեւնույն ժամանակ պետք է պատրաստ լինենք զինված հակահարված տալու լպիւրջ իմպերիալիստներին:

խորհրդային Ադրբեջանի տասնամյակի տոնումը պետք է կատարվի աշխատավորների ու Կարմիր Բանակի և Նավատորմի կապի ամրապնդման և նրանց վերաբերմամբ բոլոր խորհրդային, կուսակցական, արհեստակցական կազմակերպութիւնների հոգածութիւնն ուժեղացնելու նշանի տակ:

47. խորհրդային Ադրբեջանի 10 տարվա ընթացքում ունեցած ահագին նվաճումները հնարավոր են չեղել միայն շնորհիվ Կոմունիստական Կուսակցութեան հաստատուն գեկավարութեանը: Կուսակցութեան աշխատանքում քանիցս յերևան յեկած աջ ու ձախ թեքումները, ինչպես և նեղ-աղքատական ու վերկողեր-ժամին—նացիրոնալիստական թեքումները միշտ հաղթահարվել են կուսակցութեան կողմից:

Գյուղում և քաղաքում մեր առաջ դրված են սոցիալիստական շինարարութեան բոլոր խնդիրները: Այդ խնդիրները լուծվել կարող են միայն կուսկազմակերպութեան հետագա ամրապնդումով, բանվորների և բատրակ-չքավոր մասսաներին նրաշարքերը գրավելով, աշխատավոր մասսաների ստեղծագործական ուժերը մոբիլիզացիայի յենթարկելով, ինչպես և ինքնաքննադատութեան լայն զարգացման, սոցիալիստական մրցութեան, հարվածայնութեան բազայի վրա:

Սոցիալիստական շինարարութեան 10 տարվա նվաճումների գումարը տալով՝ բանվոր դասակարգն ու գյուղի բատրակ-չքավոր-միջակ մասսաներն եւ ավելի են բարձրացնում հակա-խորհրդային կուսակցութեանների՝ ես-երների ու մենչեկիների, մուսավաթիստների, իթտիհաթիստների, դաշնակների դեմ տար-

վող պաշտարի դրոշակը, մերկացնում նրանց հակա-հեղափոխական ագիտացիան, իրանց ուշադրութեանը կենտրոնացնում սոցիալիստական շինարարութեան հերթական խնդիրները լուծելու համար տարվող պայքարն ավելի ուժեղացնելու վրա:

— Պայքար արդյունաբերական-ֆինանսական պլանն իրագործելու և պլանից ել ավելին կատարելու համար:

— Պայքար բոլշևիկյան ինքնաքննադատութեանը լայնորեն ու համարձակ ծավալելու և աշխատավորների լայն մասսաները սոցիալիստական մրցութեան մեջ քաշելու համար:

— Պայքար ցանքսային տարածութեաններն ընդարձակելու, ստեղծված կոլխոզներն ամրապնդելու և նորերը զարգացնելու համար:

— Մոբիլիզացիայի յենթարկենք բանվոր դասակարգը, բատրակներին, չքավորներին ու միջակներին Ադրեկոմկուսի դրոշակի տակ՝ սոցիալիստական շինարարութեան հետագա հզոր ծավալման համար քաղաքում և գյուղում:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0199910

